koruma altına aldıktan sonra, başkalarından farklı ve üstün olmak gibi güçlü ve çok şiddetli bir ihtirasa kapılır... bu ihtirası tatmin edecek mallar çok kıymetli olacaktır". Galiani'nin kıymet teorisinde malın faydası ve kıt olup olmaması önemli rol oynar. Faydayı "bir malın bizi mutlu etme becerisi" olarak tanımlar. Galiani'ye göre "insan, kendini değişik güçlere iten hırslara sahiptir. Bu hırsların tatmini zevktir. Zevke sahip olmak ise mutluluktur". Buna göre zevk veren her mal yararlıdır. İnsan yemek, içmek ve uyumak gibi temel hırslarını tatmin ettikten sonra, daha güçlü başka hırslara kendini kaptırır: "İnsan öyle yaratılmıştır ki bir arzusunu tatmin ettiği zaman bir başkası, ayni güçle ortaya çıkar. Bu nedenle insan kendini, hiç bir zaman tam tatmine ulaşamadan devamlı bir hareket halinde bulur". Galiani, ayrıca, "ikame etkisi" nin de farkındadır. Çünkü "fiatı düşen bir mal daha çok tercih edilerek kullanılır". demiştir. Ayrıca azalan marjinal fayda ilişkisine de değinmiştir. Çünkü kitabında, "Bir insan karnını tıka basa doyurduğu zaman ekmeği en az faydalı mal olarak görecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yönelecektir". cümlesi ile yaptığı açıklama vardır.

Galiani, bu görüşlerini bir fiat teorisine dönüştürecek şekilde geliştiremediği gibi, bu görüşleri benimseyen ve Galiani'nin kitabına atıfta bulunan Turgot da bu işi başaramamıştır. Bu ikisinden daha önce John Law ve Condillac tarafından da ayni konuya değinildiğini yukarıda incelemiştik. Buna göre, 18. yüzyılda en az dört iktisatçının subjektif kıymet torisini ortaya atmış olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu yazarların görüşleri, kendi dönemlerinde hak ettikleri ilgiyi görmemiştir. Galiani'nin kitabı 1780 yılında yeniden basılmış ve bunu takiben 19. yüzyılda bir kaç baskısı daha yapılmışsa da İtalyanca ile yazılmış olması, gerekli ilgiyi görmesini engellemiştir.

BÖLÜM X

KLASİK TEORİ : ADAM SMITH

1. Giriş

İktisatın, pozitif ve normatif içerikli bir bilim olarak doğuşu Adam Smith (1723-1790) ile başlar. Onun iki kitabından biri olan ve kısaca "Ulusların Zenginliği" diye anılan Ulusların Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) adlı kitabı 1776 yılında yayınlanmıştır[1]. İçinde hiçbir orijinal fikir olmadığı iddialarına rağmen, sistematiği ve ekonomiye bakış açısı yönünden taşıdığı yenilik, "Ulusların Zenginliği" ni , İktisat'ın bir bilim haline gelişinin müjdecisi olarak kabul ettirmiştir. Gerçekten de Smith, sadece "klasik iktisat" diye adlandırılan bir ekonomik düşünce sisteminin kurucusu olmakla kalmamış, kendisine tamamen zıt görüşler öne süren Karl Marx'ı ve Marksist İktisatı derinden etkilediği gibi günümüzde Yeni Klasik iktisat diye adlandırılan çağdaş bir düşünce sisteminin de özünü oluşturmuştur. Bunun içindir ki İktisat tarihinde A.Smith kadar kendisine sık başvurulan ve kitabı bu kadar çok okunan bir başka iktisatçı yoktur. Ulusların Zenginliği, bir ünlü iktisatçının söylediği gibi "Liberalizmin İncil"i (the bible of laissez-faire) haline gelmiştir (Heckscher, 1933, Spiegel 1964, s.36).

2. Dönemin Siyasal ve Ekonomik Özellikleri

Smith'in görüşlerini ve dolayısıyla Klasik İktisatı gereği gibi anlayabilmek için onun yaşadığı devrin siyasal ve ekonomik yönden bazı temel özelliklerini incelemek gerekir.

---

(1) Biz, aşağıdaki yollamalarda bu kitabın Edwin Cannon tarafından (New York, The Modern Library, 1937) de yayınlanan baskısının 1965 yeniden basımını kullanacağız ve yollamaları (Smith, U.Z., s....) şeklinde yapacağız.

A. Aydınlanma Çağı ve Birey özgürlüğü

Önce devrin, yani 18. yüzyılın siyasal yönüne bakalım. Smith "Aydınlanma Çağı" (Enlightenment) diye bilinen çağda yaşamış, hem bu çağdan etkilenmiş ve hem de bu çağı etkilemiştir. Aydınlanma Çağı, İngiltere'de "Kutsal İsyan" diye bilinen ayaklanmanın olduğu 1688 yılında başlayan ve 1789 Fransız İhtilali ile sona eren dönemi kapsar. Heilbroner'ın belirttiği gibi; bu dönem çeşitli tarihlerden çok, içinde yaşayan bazı isimlerle daha iyi tanımlanabilir (Heilbroner, 1986, s.1). Bu dönemde, Fransa'da Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau başta olmak üzere birçok ünlü filozof yaşamıştır. Almanya'da Kant, İtalya'da tarihçi-filozof Giambattista Vico, ve hukukçu-sosyolog Beccaria, İngiltere'de Locke, Gibbon ve Burke, Amerika'da Benjamin Franklin ve İskoçya'da David Hume ve Adam Smith.

Bütün bu isimler devrin düşünce zenginliğini tek başlarına yansıtırlarsa da, devrin temel özelliğini Kant "insanın kendi kendini mahkum ettiği vesayetten kurtarması ve 'Sapere aude': 'Bilmeye (öğrenmeye) cür'et et' vecizesini benimsemesi" olarak tanımlar (Heilbroner, 1986, p.2). Bu dönemde insanlar sanatta, ilimde, politikada ve iş hayatında, kişiliklerini gittikçe artan biçimde ifade etmeye başlamışlardır.

İnsan özgürlüğüne ulaşmayı amaçlayan Aydınlanma Çağı'nın baş düşmanı "clericalism" adı verilen kilise hakimiyeti idi. Pek azı hariç, ünlü filozofların hemen hepsi Allah'a inanan kimselerdi. Ancak dogmatik dinin vaazları yerine bilimselliği tercih ediyorlardı. Onlara göre ilim, "İlahi gücün" anlaşılmasında teolojiden daha üstündü. İnsan kaderinin, dinsel bir pasiflik içinde kabullenilmesinin yanlış olduğunu, bunun yerine bu kaderin araştırmaya tabi tutulup anlaşılmasına çalışmak gerektiğini, yine bu yazarlar savunmuştur. Eğitim, aydınlatma ve esrarengiz kavramlardan kurtulma, bu dönem aydınlarının parolası olmuştu.

Aydınlanma yoluyla insanın özgürlüğüne kavuşacağı inancı, "insan karakteri" hakkında bir görüşe sahip olmayı gerektiriyordu. Aydınlanma çağının temelinde "insan karakteri"nin eğitilebileceği inancı yatar. Bununla birlikte Aydınlanma Çağı filozofları,aklın gücüne körükörüne bağlanmaktan da kaçındılar. Aksine hepsi, özellikle A.Smith, "aklı" değil "tutkuları" (duygu ve heyecan), insan karakterinin merkezine yerleştirdi. Smith'in en önemli kavramlarından biri olan "Görünmeyen el" (invisible hand) kavramı, yani, İlahi gücün sosyal yaşam mekanizmasına yaptığı dolaylı müdahale, insan aklının tek başına "toplumsal uyumu" sağlamaya yeterli olmadığı düşüncesine dayanır (Heilbroner, 1986, s.2).

Aydınlanma Çağı düşünürlerinin bir başka önemli özelliği de onların devrimci fikirleri benimsememeleri ve radikal olmamalarıdır. Mesela Smith, diğer bütün çağdaşları gibi, iyi tanımlanmış bir toplumsal hiyerarşinin gerekli olduğuna inanmış ve mülkiyet ilkesine sıkı bir bağlılık göstermiştir. "Toplumsal barış ve düzen, yoksulun ferahlamasından çok daha önemlidir".

sözleri bunun açık bir kanıtıdır (Smith, Moral Sentiments, p.226, Heilbroner, 1986, s.3'den). Toplumsal düzene ve devamlılığa verdikleri bu önem, Aydınlanma Çağı düşünürlerinin felsefi ve tarihi yönden tutucu bir yaklaşımı benimsemelerine neden olmuştur. Ancak bu tutucu yaklaşım, onlara, çevrelerini ve olup bitenleri tarafsız bir gözle eleştirebilme imkanı da vermiştir. Mesela Smith'in aşağıdaki sözleri, tutucu bir düşünürden umulmayacak keskinliktedir: (Smith, Lectures, s.208, Heilbroner, 1968, s.3'den): "Yasalar ve hükümet, zenginin fakiri ezmesi için oluşturulmuş bir mekanizma olarak düşünülebilir ... Tüccarlar ve sanayiciler, çıkarları toplum çıkarları ile uyuş-mayan bir grup insandır ve toplumu aldatmak hatta ezmek amacını güderler ve pek çok durumda da halkı aldatmış ve ezmişlerdir". Bu sert eleştirilere rağmen, hem Smith ve hem de çağdaşlarında toplumsal hiyerarşiye, düzene ve mülkiyete titiz bir bağlılık vardır. Heilbroner'in vurguladığı gibi Demokrasi, mülkiyete ve hiyerarşiye karşı taşıdığı gizli tehditlerle birlikte, henüz gündemde değildir. Ancak Fransız Devriminden sonra gündeme gelecektir.

İnsan doğasının "ruhsal" (spiritual) ve maddi çevreden bağımsız mı (idealism) yoksa maddi ve fiziksel koşullar tarafından kontrol edilen (materialism) nitelikte mi olduğu sorunu Plato'dan bu yana çözümlenmemiş olmakla birlikte, bu dönem düşünürlerinin çoğunluğu "materialism" yönüne meyletmiştir. Böyle bir tercih ekonomik yaşamın işleyişini açıklamak ve sonuçlarını değerlendirmek yönünden büyük kolaylık sağlamıştır.

Ayrıca bu düşünürler, toplumu yönlendirecek "yasa" kavramını da geliştirmişlerdir. Bu yasalar ya insanın kişiliğinden, ya ahlaki değerlerden veya her ikisinden kaynaklanacaktı. Günlük yaşamın nasıl devam ettirileceği problemi, yaşamın amacının ne olduğu sorusunun yerini almıştı.

B. "Kişisel Çıkar" ve "Toplumsal Yarar" Tartışması

Siyasi yöndeki temel konuları inceledikten sonra, şimdi de ekonomik yöne kısaca göz atalım.

Ulusların Zenginliği, Avrupa'da Savaşların durduğu ve dünya ticaretinin önemli ölçüde arttığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılın son çeyreğinde İngiliz ekonomisinde önde gelen sektör tarım sektörüydü ve kırsal kesim, nisbeten rahat bir yaşam sürüyordu. Çitleme (enclosure) hareketi, piyasa için üretimde bulunan büyük işletmelerin oluşmasını sağlamıştı. Sanayide, kapitalist girişimciler "şirket" tipi organizasyonlarda ücretli işçi çalıştırıyorlardı. Birkaç yıl sonra ortaya çıkacak ve "Sanayi Devrimi" diye adlandırılacak olayın ilk belirtileri tekstil ve metal işleme sanayiinde kendini göstermeye başlamıştı. İngiltere, aşırı korumacılık dönemini geride bırakmış ve eski şirketler imtiyazlarını yavaş yavaş kaybederken dış ticarette de büyük bir canlarma ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte dış ticarette hala çok ağır sınırlamalar vardı. Kamuoyunda bu sınırlamalara karşı, büyük bir memnuniyetsizlik oluşmuştu. Ulusların Zenginliği, Merkantilizmin bu ilke ve sınırlamalarına karşı yöneltilen ilk sistematik eleştiriyi oluşturmuştur.

Sanayi Devrimi henüz filizleniyordu. Testkil endüstrisinde makinalaşma başlamış ve James Watt 1769 yılında buhar makinasının patentini almıştı. Fakat bu teknik yenilikler henüz yaygın bir uygulamaya kavuşmamıştı. Kısacası, Smith'in döneminde İngiltere'de ticaret ve tarım gelişmiş iki sektördü ve sanayi henüz doğum sancıları içindeydi.

Politik alanda ortaya çıkan özgürlük (liberalism) hareketi kendini ekonomik düşüncelerde de hissettirdi. İktisat, yeni kavramların kullanılmaya başlaması ve yeni teorilerin öne sürülmesi ile hem alanını genişletiyor ve hem de teorik yapısını geliştiriyordu.

Newton'un dünya ve evren ile ilgili düşünceleri 18. yüzyıl düşünürlerini derinden etkilemiş ve dünyanın, uyum içinde çalışan, üstün nitelikli bir mekanizma olduğu kabul edilmişti. Bu üstün mekanizmanın insan eliyle daha mükemmel hale getirilmesi de söz konusu olamazdı. Hume, "Doğal Din İle İlgili Konuşmalar" (Dialogues Concerning Natural Religion) adlı eserinde bir konuşmacının ağzından şunları söylüyordu: "Dünyanın dört bir yanına bakınız: gördüğünüz bütünü ve her bir parçasını düşününüz: Gördüğünüz şeyin, sonsuz sayıda küçük makinalardan oluşan bir büyük makinadan başka bir şey olmadığını anlayacaksınız. O küçük makinalar da kendi içlerinde insan duygu ve becerileriyle izlenip izah edilemeyecek kadar çok sayıda daha küçük makinalara bölünmüştür. Bütün bu değişik makinalar ve onların çok küçük parçaları, insanı hayran bırakacak bir özenle birbirine uydurulmuştur. Bütün doğada, amaçlarla araçlar arasında mevcut bu hayret verici uyum, tamamen insan zekasının ürünlerine benzemekle birlikte, onu kat kat aşar".

a. Colin Maclaurin

Uyum içindeki bu "doğal düzen"in keşfinden sonra yapılması gereken , "doğanın genel uyumu" nun insan toplumları için de geçerli olduğunun kanıtlanmasıydı. Bir başka deyişle, milyonlarca değişik insandan oluşan topluluklar da, tıpkı evrende olduğu gibi, genel bir uyum içinde yaşamlarını sürdürebilirdi. "Doğal Düzen" kavramının insan topluluğuna uygulanmasını, 18. yüzyılın en önde gelen akademik çevresini oluşturan İskoçya'lı bilim adamları başlatmıştır. Bu bilim adamlarından biri Edinburgh Üniversitesi, Matematik profesörü Colin Maclaurin (1698-1746) dir. Maclaurin'e göre Newton'un doğal felsefesi, "doğal dinin ve ahlak felsefesinin ana temeli olarak değerlendirilmelidir."

Yaratıcının aklını ve iyilikseverliğini yansıtan doğal düzen, mekanik bir yapı olup uyumlu ve yararlı bir işleyiş düzenine sahiptir. Newton, bu düşüncelerini, fiziksel evreni bir bütün halinde tutan "yer çekimi" kavramına dayandırmıştır. Aralarında Smith'in de bulunduğu 18. yüzyıl İngiliz moralistleri de ahlaki ve sosyal yapıyı benzer şekilde entegre edecek bazı temel ilkeler bulmaya çalışmışlardır.

b. Shaftesbury

Bunlardın biri Shaftesbury kontu olan ve literatürde, "Shaftesbury" ismiyle anılan A.Ashley Cooper (1671-1713) dür (Schumpeter, 1972, s.127). Locke'un öğrencilerinden biri olan Cooper, insanın bir takım "ahlaki duyular" la donatıldığını ve bu sayede doğru ile yanlış arasındaki farkı görüp doğru olanı seçtiğini öne sürer. Bu davranış, insanın "bencil" (egoistic) ve "elcil"[2] (alturistic) dürtüleri arasına mükemmel bir denge oluşturacağı gibi toplumun refahı yönünden de hem zevk verici ve hem de uygun bir davranıştır. Cooper'a göre "herkesin kendi özel çıkarına ve yararına göre işleyecek bir sosyal düzen", "toplumun genel yararına olacak" ve böylelikle doğal uyum, toplumsal yaşamda da kendini gösterecektir.

Aslında, özel çıkarların, toplumsal çıkara hizmet edeceği ve bu sonuca özel kişilerin bilinçli bir gayreti hatta niyeti olmadan ulaşılacağı yolundaki düşüncelerin kaynağı, insanlık tarihinde çok daha gerilere gider. Bu düşüncelerin köklerini daha önceki kuşakların düşüncelerinde bulmak mümkündür. Spiegel'e göre bu düşünceler, insanların kendi niyetlerine bakmaksızın uyguladıkları bir ilahi, tanrısal plandan kaynaklanmış olabilir (Spiegel, 1971, s.226). Bu nedenle 14. yüzyılın kilise düşüncesinde, bir insanın kendi yararına yapacağı bir işle, bu işin başkaları için meydana getireceği yarar arasında sıkı bir ilişki olduğu inancı vardır. Mesela, devrin bir düşünürüne göre, (John Chyrsostom) hiçbir işçi, başkası için yararlı bir iş yapmadıkça bir ücret elde edemez.

17. yüzyılda da benzer düşüncelerin sık sık tekrarlandığını biliyoruz. Tommasa Campanella'nın Güneş Şehri (City of the Sun) adlı kitabında (1623) İspanyolların Batı Hint adalarını servet edinme amacıyla fethettikleri fakat bu arada Kutsal Kitab'ın yayılmasını sağladıkları, bu görevin de kendilerine Tanrı tarafından verildiği yazılmıştır. Yazara göre: "Biz ne yaptığımızı bilmiyoruz. Sadece Tanrı'nın araçlarıyız". Yaklaşık yarım asır sonra, bu temel görüşlerin ekonomik yaşama uygulanmasını, "Ahlak Denemeleri" (Essais de Morale) (1675) adlı kitabının üçüncü cildinde Pierre Nicole adlı bir Fransız düşünürün yaptığını görüyoruz. Nicole, bilgili bir kişisel çıkar peşinde koşmanın, merhamet dürtüsüyle yapılanlara benzer yararlı sonuçlar yaratacağını öne sürmüştür. Yaşadığı devirde çok okunan bir yazar olan, hatta Locke tarafından kitabının bir kısmı İngilizce'ye çevrilen Nicole, bu görüşünü desteklemek için ticareti örnek göstermiştir: "Ticaret yoluyla, yaşamın bütün ihtiyaçları karşılanır. Burada merhametin (charity) müdahalesi söz konusu değildir. Gerçek dini yasakladığı için sadakaya (charity) yer vermeyen bir devletin vatandaşını düşünelim. Böyle bir vatandaş, tıpkı bir azizler cumhuriyetinin üyesi gibi yine barış, güven ve rahat içinde yaşayabilecektir".

---

(2) Bu kelime, değerli meslektaşım Prof. Dr. Salih Şanver'in buluşudur. Yıllardır aradığım bu kelimeyi, bana öğreten Şanver'e teşekkür ederek, zevkle kullanıyorum. (Bu dipnotu yazdıktan kısa bir süre sonra Prof. Dr. Şanver'i kaybettik. Burada saygıyla anıyorum).

c. Mandeville

Cooper (Shaftesbury)'un; kişisel çıkarların uyumunu vurgulayan, bir başka deyişle kişisel çıkarların takibinden, toplumsal yararlar elde edileceğini savunan görüşleri açık ve net bir biçimde 18. yüzyıl İngiliz felsefesine yerleştirmesini takip eden yıllarda bu görüş çeşitli eleştirilere uğradı. Bu eleştirilerden biri de Bernard Mandeville'e aittir. Mandeville (1670-1733) aslında Hollandalı bir doktor olduğu halde, genç yaşta İngiltere'ye yerleşmiştir. 1714 yılında yayımladığı "Arıların Masalı" (Fable of the Bees) adlı kitabı sadece İngiltere'de değil, devrinin bütün önde gelen ülkelerinde büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Kitabın alt başlığı olan "Özel Günahlar, Toplumsal Yararlar" (Private Vices, Public Benefits) ifadesi, ayni zamanda kitabın içeriğini de özetlemektedir. Mandeville'e göre kişisel çıkar bir günah, kişisel çıkardan arınmak ise bir faziletti ve günah ile faziletin bir buluşma noktası olamazdı. Bu nedenle lüks harcamalar ve kazanç peşinde koşma aslında günahtır. Fakat, ayni zamanda ekonomik zenginlik için de vazgeçilmez öneme sahiptirler. Böylece, özel günahlar, toplumsal yararlar haline dönüşüyordu. Shaftesbury'nin özel faziletler ile toplumsal yararlar arasında kurduğu uyum, Mandeville tarafından özel günahlar ile toplumsal yararlar arasında kuruluyordu. Bu ikinci uyumun, içerdiği çelişki nedeniyle, rahatsız edici bir uyum, daha doğrusu bir çelişki (paradoks) olduğu açıktı. Mandeville'in ortaya attığı bu düşünce, kendisinden sonra gelen ve kişisel çıkarlar arasında bir uyum olduğunu savunmak isteyen bütün düşünürlerin yalanlamak zorunda kaldıkları bir "engel" oluşturmuştur. Mandeville, bir adım daha ileri giderek, özel günahların toplumsal yararlara dönüşebilmesi için "hünerli bir politikacının usta yönetimine ihtiyaç vardır". diyerek devlet müdahalesini de gündeme getirmiştir. "Londra yangını büyük bir felaketti, fakat bu felaket sonucu iş bulan marangozlar, tuğlacılar ve denizciler, bu felakette kayba uğrayanların aksine oy kullanacaklar ve sevinenler, şikayetçi olanlara sayıca eşit veya onlardan fazla olacaktır". sözleri, Mandeville'in esas düşüncesini yansıtır.

Mandeville bu düşünceleri ile sadece Shaftesbury'i değil aynı zamanda tutumlu davranışları öven ve sayıları İngiltere'de gittikçe azalmaya başlayan fakat İskoçya'da güçlü bir grubu oluşturan "Presbiteryenler"i (Presbyerians) de kızdırmıştı. Presbiteryenler, insanın bütün dünya nimetlerinden kendini uzak tutmasını ve münzevi bir hayat yaşamasını öneriyorlardı.

d. Hutcheson

Kişisel çıkar ile toplumsal yarar arasında doğal bir uyum olduğunu savunan etkili düşünürlerden biri de, Smith'in Glasgow Üniversitesi'ndeki hocası Francis Hutcheson (1694-1746) dır. Bir Presbiteryen olduğu halde, Presbiteryen münzevi yaşam önerilerinden farklı düşüncelere sahipti. Hutcheson'a göre insan, doğa tarafından iyiliksever olarak yaratılmıştır ve dünya sefaletten çok mutlulukla doludur. Ona göre iyilikseverlik ve fayda, toplumda çıkarların uyumunu sağlayan iki temel ilkeydi. Ahlak duygumuz bizi başkalarına iyilik yapmaya yöneltir ve böylece hem zevkli hem de yararlı

işler yapmış oluruz. Hutcheson için iyilikseverlik bir fazilet idi ve iyiliksever olmak insana zevk verirdi. Dolayısıyla başkalarına iyilik yapmak suretiyle "farkında olmadan kendi özel yararımızı en yüksek düzeye çıkarmış oluruz". Ona göre, faziletli hareket ayni zamanda, faydalı bir harekettir. Fazilet ile fayda arasında bir fark görmemiş olması, Hutcheson'ı Bentham'ın öncülüğünü yapacağı "Faydacılık" (Utilitarianism) görüşünün de müjdecisi yapmaktadır.

C. Smith'in Çağdaşı Diğer Yazarlar

Smith, iktisat ilminde devir açan düşüncelerini, kendinden önce aynı konuları ele alıp inceleyen pek çok düşünürün eserleri üzerine kurmuştur. Herşeyden önce Smith, Merkantilislerin yazılarını incelemiş, 17. ve 18. yüzyıl filozoflarının ve Fizyokratların düşüncelerini öğrenmişti. Petty, North, Child, Steuart, Locke, Berkeley, Mandeville, Hutcheson, Hume, Tucker, Ferguson, Cantillon ve Harris; Smith'in düşüncelerini etkileyen ve oluşturan belli başlı kimselerdir. Smith bunların omuzu üstünde yükselmiştir. Bu yazarların pek çoğunu daha önce incelemiş bulunuyoruz. Daha önce incelenmeyen Tucker, Ferguson, ve Harris'in önemli düşüncelerini Smith'in ünlü kitabı Ulusların Zenginliği'ni incelemeye başlamadan önce kısaca görmekte yarar vardır.

a. Tucker

Josiach Tucker (1712-1799) Gloucester'ın dekanıydı. 1750 ve 1776 döneminde ticari faaliyet ve vergileme üzerine çeşitli denemeler yayınlamış, hatta bunlardan bir tanesi Turgot tarafından Fransızcaya çevrilmişti. Tucker, emeğin önemini savunmuş bu nedenle nüfus artışını gerekli görmüş ve bekarların vergilendirilmesini önermiştir. Kişisel çıkarı, ekonomik yaşamı yönlendiren temel etken olarak kabul etmiş ve serbest ticaretin, tarafların çıkarını uzlaştırıp bir uyum (harmony) yaratacağını söylemiştir. Bu düşünceleri nedeniyle 19. yüzyılda serbest dış ticareti savunacak olan "Manchester Okulu" (Manchester School) nun kurucusu olarak nitelendirilmiştir. Hume ile birlikte "cosmopolitanism" adı verilen ve ferdi ulusal sınırların sınırlandırmamasını savunan düşünce akımının savunucusu olmuştur.

b. Ferguson

Adam Ferguson (1723-1838), Smith'in yakın arkadaşlarından biri olup, iktisat ile siyaseti birlikte incelemiştir. Konuları, daha ziyade ahlaki açıdan inceleyen Ferguson'un vergileme konusundaki düşünceleri Smith'in "Vergi Kuralları"nı önemli ölçüde etkilemiştir.

c. Harris

Joseph Harris (1702-1764) in 1757 ve 1758 yıllarında iki kısım halinde yayınladığı "Para ve Madeni Para Üzerine Denemeler" (Essays upon Money and Coins) adlı kitabı 18. yüzyılın parasal analiz konusunda yapılan en

başarılı eserlerinden biri sayılır. Para ve dış ticaret konuları yanında kıymet konusuna da değinen Harris, "Mallar, tatmin ettikleri insan ihtiyaçlarına göre değil, fakat üretilmeleri için gerekli, toprak, emek ve beceri oranına göre değerlendirilir". demiş ve düşüncesini kuvvetlendirmek için daha sonra Smith'in kullanacağı su ve elmas örneğini vermiştir.

D. Smith'in Kısa Yaşam Öyküsü

Adam Smith 1723 yılında İskoçya'nın bir balıkçı kasabası olan Kırkcaldy'de doğdu. Babası da ayni adı taşıyordu ve kasabanın gümrük kontrolörü idi. Annesi, Margaret Douglas, ise bir büyük toprak sahibinin kızıydı. Smith'in çocukluk dönemi ile ilgili hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Sadece 4 yaşındayken bir gezici çingene çalgıcı grubu tarafından kaçırıldığı ve kısa süre sonra da kurtarıldığı biliniyor. 14 yaşında Glasgow Üniversitesi'ne gitmiş ve Francais Hutcheson'un öğrencisi olarak, teoloji, ahlak ilmi (ethics), hukuk ve politik ekonomi öğrenimi görmüştür.

Üç yıl sonra bir burs kazanarak Oxford'a Balliol College'a gitmiş ve orada 6 yıl son derece sıkıcı ve tutucu bir eğitim görmüştür. Hatta David Hume'ın "İnsan Tabiatının İncelenmesi" adlı kitabını, odasında bulundurduğu için bu okuldan kovulma tehlikesi atlatmıştır.

Glasgow'a geri dönen Smith, bir süre Edinburgh'da halka açık konferanslar vermiş ve daha sonra, 27 yaşındayken (1751) Glasgow Üniversitesi'ne mantık kürsüsüne öğretim üyesi olarak atanmıştır. Bir yıl sonra da ahlak felsefesi profesörlüğüne getirilmiştir. Yedi yıl sonra da bu okulun dekanı olmuştur. İlk büyük kitabı olan "Ahlaki Duygular Teorisi" (Theory of Moral Sentiments) 1759 yılında yayınlanmıştır. Bu kitabın yarattığı büyük ilgi devam ederken, bir önemli devlet adamının[3] üvey oğlu olan Buccleuch Dükü'ne çok yüksek bir maaşla özel öğretmen olarak tayin edildi. Öğrencisi ile birlikte Toulouse (Fransa)'a giden Smith, yakın dostu David Hume'a yazdığı bir mektupla burada "can sıkıntısını yenmek için" bir kitap yazmaya başladığını haber verir. İşte bu kitap "Ulusların Zenginliği" kitabının ilk taslağıdır. Paris'te Fizyokrasi'nin lideri olan Dr. Quesnay ile tanışır. Birçok fikirlerine katılmamakla beraber, Smith, Quesnay'in etkisi altında kalır.

İki yıl sonra Smith İngiltere'ye döner. 1776'da Ulusların Zenginliği yayınlanır. Kitap son derece büyük bir ilgi ile karşılanır (Kendisi hayatta iken bu kitabın beş baskısı yapılmış, İrlanda ve Amerika'da yapılan baskılar yanında, ayrıca Fransızca, Almanca, Felemenkçe ve İtalyanca'ya çevrilmiştir). Kendisi İskoçya'da Gümrük Genel Müdürlüğü görevine getirilir. Edinburg'da sakin bir hayat süren ve hiç evlenmeyen Smith, bir dostuna "Ben sadece kitaplarıma aşığım". demiştir. Dul annesi, ile birlikte yaşayan Smith 1790 yılında 67

(3) Bu önemli devlet adamı Charles Townshend'dir. Kendisi, Amerikan bağımsızlık hareketinin başlamasına neden olan vergi düzenlemeleri yapıldığında İngiltere Maliye Bakanlığı görevinde bulunuyordu.

yaşında ölmüş ve Canongate'de kilise bahçesine gömülmüştür. Mezar taşında ise sadece şöyle yazılıdır: "Ulusların Zenginliği'nin yazarı burada yatmaktadır".

A.Smith'in, "Ahlaki Duygular Teorisi" ve "Ulusların Zenginliği" adlı kitabından başka Glasgow Üniversitesi'nde verdiği derslerin, öğrencileri tarafından tutulmuş notlarından oluşan iki kitabı daha vardır. Bunlara ek olarak Smith'in sağlığında basılan bir kaç tane eleştiri yazısı ile birkaç tane de ölümünden sonra yayınlanan yazısı bulunmaktadır. Smith, ölümüne yakın, hasta yatağında bir vasiyetle, yayınlanmamış yazılarının yakılmasını istemiştir. Ancak bazı yazıları, vasiyeti yerine getirmemek pahasına korunmuştur. Bunların en ünlüsü "Astronomi Tarihi" (History of Astronomy) adını taşıyan ve ilk defa 1795'de yayınlanan eseridir.

3. Ulusların Zenginliği: İlkeler

A. Felsefi ve Psikolojik İlkeler

Smith, ahlak felsefesinin konusunu insan mutluluğunun ve refahının oluşturduğunu söyler. Bu düşüncenin İlk Çağ filozoflarınca da benimsendiğini çünkü onların da temel inceleme konusunun "bir insanının mutluluğu ve mükemmelliği" olduğunu belirten Smith, bu filozların "insanı sadece bir birey olarak değil fakat aynı zamanda bir ailenin, bir devletin ve bir insanlık ailesinin üyesi olarak ele aldıklarını" söyler (Smith, U.Z..., s.225). Bu düşünce Orta Çağ'da gelişen düşünceden tamamen farklıdır. Orta Çağ'da mutluluğun fazilet ile bağdaşmayacağına inanılmış, ve gerçek faziletin feragat olduğu iddia edilmiştir. Her ne kadar modern dünyanın maddi ilerlemesi, Orta Çağ'ın bu ahlaki görüşünü savunmayı gittikçe güçleştirmişse de 18. yüzyılda bu görüş etkisini sürdürmüştür. Bunun tipik bir örneğini yukarıda sözü edilen Dr. Bernard de Mandeville tarafından yazılan "Arıların Hikayesi, Özel Günahlar ve Toplumsal Yararlar" adlı denemede görebiliriz. Mandeville'in tezi, insanların günahının, özellikle lüks malları ve maddi kazancı arama tutkularının, toplumsal zenginliğe neden olacağıdır. Bu görüşe göre, eğer feragat fazileti benimsenecek olursa maddi gelişme durma noktasına ulaşacaktır (Smith, U.Z...., Editörün Önsözü).

Arıların Hikayesi, büyük ilgi gördü, ve çağdaş yazarların pek çoğu, Mandevill'e cevap vermeye çalıştı. Smith, Mandeville'in ahlaki felsefe sisteminin "tümüyle zararlı" olduğunu iddia etmişti. Çünkü bu sistem "günah ile fazilet arasındaki farkı ortadan kaldırıyordu" (Smith, Ahlaki ..... s.45). Smith maddi kazancı çok farklı bir yönden görüyordu. Ona göre zenginlik peşinde koşma, herkesin durumunu iyileştirme isteğinin bir yönünü oluşturuyordu. Smith'e göre bu arzu, ana rahminden mezara kadar bizimle birlikte olup, hayatımızın her alanında kendini gösterir. Smith'in bu konuda en çok yollama yapılan sözlerini tekrarlayalım: "Akşam yemeğimizi, kasabın, biracının ve fırıncının iyiliksever oldukları için değil, fakat kendi çıkarlarını düşündükleri için hazır buluyoruz. Kendimizi onların insaniyetine değil fakat

kendilerini sevmelerine bırakıyoruz ve onlara kendi ihtiyaçlarımızdan değil, fakat onların çıkarlarından söz ediyoruz" (Smith, U.Z. ...., s.13). Kişisel çıkar, böylece; kendini insan davranışının ve faaliyetinin her yönünde hissettiriyor. Ekonomik alanda,kişisel çıkar, işbölümünü ve kapital birikimini harekete geçirir ve böylelikle verimliliği arttırır[4].

Smith'in fikirlerini dikkatle inceleyen bazı araştırmacılar, Ulusların Zenginliği'nde kendi kendini sevme ve kişisel çıkar dürtüsüne verdiği önemin gerçek anlamının; ikinci kitabı olan Ahlaki Duygular Teorisi'nde yeralan "duyguların paylaşılması ilkesi" ile birleştirildiği zaman anlaşılabileceğini öne sürerler. Gerçekten bu ikinci kitap'ta Smith şu gözlemine yer verir: "İnsanın ne kadar bencil olduğu düşünülürse düşünülsün, insanın doğasında bazı ilkeler vardır ki, bunlar onu, başkalarının kaderi ile de ilgilenmeye ve onların mutluluğunu kendisi için gerekli görmeye sevkeder. Başkalarının mutluluğundan maddi hiçbir şey elde etmediği halde, onları mutlu görmekten zevk alır". Smith'e göre ferdi, başkalarının daha büyük mutlulukları için kendi mutluluğunu feda etmeye teşvik eden şey kişinin hayal gücüdür. Çünkü ancak kişinin hayal gücü, başkalarının duygularının ne olduğunu belirleyebilir. Dolayısıyla bireysel ahlak, insanın içine dönük psikoloji ile şekillenir. "Eğer, kendimizi onun yerine koyarsak, onu etkileyen bütün tutkuların ve motiflerin içine girebiliriz, ve onu bu hayali adil yargıcın onayı ile onaylarız. Aksi takdirde onu onaylamaz ve mahkum ederiz" (Smith, Ahlaki..., s.162).

Böylece kendi tecrübelerimiz, ahlaki duyguların gelişmesinin temelini oluşturur. Eğer insan başkaları ile haberleşmekten soyutlanmış biçimde büyürse bu duygulardan herhangi birisini tasavvur etmek imkansız olacaktır. Fakat eğer onu "toplum içine getirirsek o daha önce ihtiyacını duyduğu aynaya hemen kavuşacaktır". Dünyayı kendi duygularımız aracılığı ile görür ve yorumlarsak, başkalarının mutluluğunu yaratacak koşulları bilemeyiz ve herşeyden çok arkadaşlarımızın sempatisini ve onayını istediğimizden birinin mutluluğunu kendisine göründüğü gibi değil fakat bütün insanlığa göründüğü gibi algılamak gereklidir. Dolayısıyla bireyin toplumun onayını kazanmak isteği, ayrıca kendi vicdanının eleştirisi onu doğru olanı yapmaya yöneltir. Fert ve toplum doğal olarak ayni amaca yönelir ve insanlık, bireye kendi yolunu seçmede tanıdığı özgürlükle orantılı olarak gelişir. Vicdan ve duygu beraberliği diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da istenmeyen davranışın yapılmasını daima engelleyecektir. Böylece, duygu beraberliğinden doğacak olan ahlaki davranışa duyulan inanç ve sosyal tecrübenin etkisi

(4) Smith, kişisel çıkar duygusunun önemini ekonomi dışından seçilmiş iki örnekle açıklamıştır. Bunlardan biri yargı sistemi ile ilgilidir. Bilindiği gibi İngiltere'de Common Law adı verilen değişik bir yargı sistemi vardır. Bu sistemde hakimler baktıkları dava için, davalı ve davacıdan belli ücret alırlar. Hakimlerin kişisel çıkar nedeniyle mümkün olduğu kadar çok davaya bakması, yargı sisteminin etkinliğini arttırmıştır (Smith, U.Z., s.208). İkinci örnek üniversitelerle ilgilidir. Smith, İngiliz üniversitelerinde, öğretim üyelerinin maaşlarının onların bilgi ve ehliyetine bakılmaksızın ödenmesini üzüntüyle karşılar ve bu sistemin değiştirilip, öğretim üyelerinin maaşlarının Eski Yunan'da olduğu gibi, bilgi ve ehliyetine ve sınıflarına çekebildikleri öğrenci sayısına göre ödenmesini önerir (Smith, U.Z., s.400).

Smith'i sonunda, doğal düzenin işleyişinde özgürlüğün oynadığı role inanmaya götürmüştür.

Ahlaki yargıların ve standartların toplumsal kaynaklı olduğunu öne süren bu teori, bireysel ve toplumsal çıkarların uyum içinde olacağını savunan ve Ulusların Zenginliği'ni kapsayan doktrinin temelini oluşturur. Ferdin takip ettiği bütün ekonomik çıkarlar, ferdin toplumsal deneylerinden kaynaklanır. Fert, içinde yaşadığı toplumun bir ürünü olarak, toplumsal onaya gereksinme duyar. Bu nedenle, Ahlaki Duygular Teorisi'nde geliştirilen duygu beraberliği doktrinini, Ulusların Zenginliği'nde öne sürülen doğal düzen doktrininin bir öncüsü olarak yorumlamak gerekir.

Smith'in iktisadi ilkelerini dayandırdığı temel kavramlar "Özgürlük" (liberalism) ve "görünmeyen el" kavramlarıdır. Herşeyin üstünde Smith, kendini "basit doğal özgürlük sistemi"ne adamıştır. Sistemin merkezinde, kendi çıkarlarını takip ederken toplumun refahını da arttıran fert vardır. Smith'in ünlü deyimiyle bu "görünmeyen el"dir.

Smith, "görünmeyen el" kavramını bir defa Ahlaki Duygular Teorisi'nde ve bir defa da Ulusların Zenginliği kitabında kullanmıştır. Buna rağmen bu kavram sayesinde Smith, ekonomiyi bir "karşılıklı ilişkiler sistemi" olarak ele alıp inceleyecek bir genel teorik çerçeve oluşturmuştur. Bunun için "görünmeyen el" kavramının, teorik sosyal bilimi mümkün kıldığını söylemek abartma olmaz (Vaughan, 1987, s.997). "Görünmeyen el" kavramının Ahlaki Duygular'da nasıl açıklandığını aşağıda inceleyeceğimiz için burada "Ulusların Zenginliği" nde nasıl ele alındığını görelim.

Ulusların Zenginliği'nde Smith, görünmeyen el kavramını, ithal sınırlamaları ile ferdi kapitalin kullanılışı ile ilgili olarak getirilen sınırlamaların yararsız olacağını açıklarken kullanmıştır: "Her fert, bu nedenle, kapitalini elinden geldiği kadar yurt içi sanayii desteklemek için ve bu sayede mümkün olan en yüksek kıymeti üretmek için kullanacağından, herkes zorunlu olarak toplumun yıllık gelirini, yapabildiği ölçüde, en yüksek seviyeye ulaştırmak için çalışır. Fert genellikle aslında ne toplumsal çıkarı teşvik etmeye niyetlenir ve ne de onu ne kadar teşvik ettiğini bilir. Yurt içi sanayii yabancı sanayie karşı desteklemeyi tercih etmekle, ferde sadece kendi güvenliğini gözetir; ve sanayii, üretimini en çoğa çıkaracak şekilde yönetirken de sadece kendi kazancını düşünür ve fert bu durumda, diğer durumlarda olduğu gibi, bir görünmeyen el tarafından tasarıları içinde yer almayan bir amacı teşvik etmiş olur" (Smith, U.Z., s.456).

Smith'i doğal düzen ilkesini benimsemeye iten neden de budur: ancak özgür insan, kendi çıkarlarını korumak için uğraşırken, hiç düşünmediği halde toplum çıkarına da katkıda bulunabilir. Hatırlanacağı üzere Fizyokratlar da doğal düzeni ideal toplumla bir ve ayni şey olarak görmüşlerdi. Fakat aralarında bir fark vardır. Fizyokratlara göre, doğal düzen akılla bulunacak

ve aydın despotism ile gerçekleştirilecektir. Smith'e göre ise, doğal düzenin varlığı bir gerçektir. Doğal düzen, insan müdahalelerine rağmen vardır.

İdeal ekonomik yapı, doğal düzenin çerçevesi içinde kendiliğinden ortaya çıkar. Bunlar arasında işbölümü, parasal sistemin gelişmesi, tasarrufların büyümesi ve yatırımların artması, dış ticaretin gelişmesi, ve arz-talebin birbirine göre ayarlanması sayılabilir. Bunlar ve "kendiliğinden oluşan" (spontaneous) düzenin diğer kurumları, insanın kişisel çıkarına dayalı davranışından doğar ve bütün toplumun yararına olan sonuçlar yaratır.

B. Ahlaki İlkeler

"Görünmeyen el" kavramını Smith Ahlaki Duygular'da insan davranışlarına yön vermesi gereken ilkeleri açıklarken kullanmıştır. Smith'in savunduğu liberalizm ilkesini gereği gibi anlayabilmek için, onun moral ve sosyal düzen ile ilgili görüşlerini bilmek gerekir.

Smith'in moral ve sosyal doğal düzen ile ilgili görüşleri hem Ahlaki Duygular Teorisi ve hem de Ulusların Zenginliği adlı kitaplarında yer almıştır. Ahlaki Duygular Teorisi'nde Smith, ahlak dünyasında mevcut uyumlu ve yararlı düzeni açıklayacak bir birleştirici ilke aramış ve bunun "sempati" (sympathy) olduğu sonucuna varmıştır. İnsan aklından, insanın doğuştan sahibi olduğu niteliklerden ve teolojik ön yargılardan değil doğrudan doğruya insani dürtülerden ve duygulardan kaynaklanan bir ahlak teorisi arayan çağdaşları için Smith'in görüşleri çok ilgi çekici oldu. Ulusların Zenginliği'nde de Smith, yeni doğan bir ilim olan Politik İktisat'ta da ekonomik yaşamın doğal düzenini sağlayacak, yani ilişkileri yararlı ve uyumlu kılacak temel ilkeyi araştırmış ve bunun "kişisel çıkarın izlenmesi" olduğunu söylemiştir. Bu nedenle Smith'in iki kitabının yapısı arasında büyük bir benzerlik vardır. Her iki kitap ta birleştirici bir temel ilkeye sahiptir. Bu temel ilke ahlak dünyasında "sempati" ekonomi dünyasında ise "kişisel çıkar"dır. Her iki ilke de kendi özel alanlarında Newton'un "doğal düzeni"ni sağlamaktadır.

Smith'in ahlak ilmi, insanın, başkalarının duygularını paylaşmasına imkan verecek bir arkadaşlık duygusu ile donatıldığını düşünür. Başkalarına sempati ile baktığımız zaman onların duygularını da onaylamış oluruz. Çevremizdeki insanlar da, böyle bir onay elde etmeyi çok arzu ettiklerinden, buna layık olmaya çalışacaklar ve bu nedenle toplumca benimsenen bazı kriterlere uygun bir davranış içinde olacaklardır. Hepimiz, içimizdeki "tarafsız gözlemci"nin davranışlarımızı onaylamasını sağlamak için uygun davranmak isteyeceğiz. Haraketlerimizin ahlaki değerini belirleyecek olan yargıç, bizim vicdanımızın sesiyle konuşacaktır. Bu nedenle Smith'in ahlak ilmi (ethics) de, liberal iktisat ilmi de kendi kendini yönetim (self command) veya kendi kendine güven (self-reliance) ilkesine dayanır.

Smith, ahlak ilminin temeli olarak ahlak duygusunun, iyilik severliğin veya faydanın gösterilmesine karşı çıkar. Ahlak duygusu gereksizdir. Çünkü,

sempatiyi ve başkalarının onayı olmaksızın elde edilmesi imkansız herhangi bir şeyi göstermez. İyilik severlik ise sadece Tanrı davranışlarına has bir niteliktir. Mükemmel bir yaratık olmayan insan, çoğu defa, başka etkenlere göre hareket eder. Fayda ise, iyiliğin (goodness) ölçüsü değildir. Fayda bir onay ile desteklenebilir, fakat bu sonradan ve dolaylı şekilde elde edilecek bir onay olacaktır.

Smith'e göre sempati ve onay (veya beğenilme) arzusu, "bencilliğimizi sınırlamayı ve iyilik yapmaya yönelmemizi" sağlar. Bu ise, "insan doğasının mükemmelliğini oluşturur ve tek başına insanlar arasında, duyguların ve ihtirasların uyumunu temin eder". Her yerde olduğu gibi, burada da uyuma ulaşmak, insan aklı nedeniyle değil fakat "doğanın ekonomisi" nedeniyle mümkün olur. Doğa, insanı doğanın amaçlarını gerçekleştirecek araçlara yönelik bir istek ile donatır. Bu amaçlar "onları yeniden üretmek eğiliminden bağımsız olarak ve sadece kendileri için vardır. Biz bu şekilde doğanın amacını genişlettiğimiz zaman, bunu aklımıza mal etmeyiz. "Çünkü insan aklının eseri olarak görünen, aslında Tanrı'nın aklıdır. Bir saat, vakti kusursuz olarak gösterecek şekilde yapılabilir. Ancak hiçkimse bir saatin böyle bir iş yapma arzusu veya niyeti ile donatılmış olduğunu söyleyemez; Çünkü biliriz ki saatin bu becerisi, onu yapan ustanındır. Doğanın büyük amacı da insanlığın mutluluğudur. Biz ahlaki özelliklerimizin kurallarına uygun davrandığımız zaman bu mutluluğu artırırız". Smith, mutluluğun yaygın olduğuna inancını şu sayısal örnekle de pekiştirir: "Acıdan ve sefaletten kıvranan bir kişiye karşılık, mutluluk ve neşe içinde yirmi kişi görürsünüz"

Bu açıklamalardan sonra en can alıcı soruya cevap vermek gerekiyor: Kişisel çıkarın takibi, bu büyük amaca nasıl uyar? Smith'e göre her insan, doğa tarafından her şeyden önce kendini kollamakla görevlendirilmiştir. Çünkü bu işi, kendisinden daha iyi yapacak başka bir kimse yoktur. Tarafsız gözlemci insana, "herkesinkinden daha çok kendi mutluluğunu ciddi bir gayretle takip etmesine ve bu konuda çok istekli olmasına " izin verir. Servet edinmek için, yapılan yarışta insan "rakiplerini geçmek için bütün duyularını ve adalelerini sonuna kadar zorlayabilir. Fakat rakiplerini itip kakmaya veya bazılarını yere yıkmaya yönelecek olursa gözlemcinin hoşgörüsü tümüyle yok olur. Böyle bir davranış, dürüst bir oyunun bozulması olur ki ona müsaade edilmez." İhtiras ancak basiret ve adalet sınırları içinde kalmak şartıyla, hayranlık uyandırır.

İnsanların zenginlik peşinde koşması doğanın yarattığı ihtiyaçlar nedeniyle değildir. Bu tür ihtiyaçlar, en düşük ücret ile sağlanabilir. İnsanları zenginlik peşinde koşturan asıl neden, kendilerinden yukarıda olanları taklit etme arzusudur. İltifat ve beğenilme, insan hayatının büyük amacı olan ve "koşullarımızı iyileştirmek diye adlandırdığımız amacın" peşinden koşarken elde edilen yararlardır. İsteklerimizin nihai amacı "büyüğün" durumuna ulaşmaktır. Bu nedenle insanlar, çoğu defa "kuşkuya, korkuya, kedere, hastalığa, tehlikeye ve ölüme maruz kalmak pahasına" zahmet ve acı içinde servet biriktirmeye devam edeceklerdir. Fakat zenginliğin bu aldatıcı niteliğidir ki "insan çalışkanlığını devamlı hareket halinde tutar ve yükseltir.

Zengin fakirden bir parça daha çok tüketir, ve doğal bencilliğine ve açgözlülüğüne rağmen, daima kendi rahatlarına bakmalarına rağmen, istihdam ettikleri binlerce emekten sadece kendi kibirlerini ve doymak bilmez arzularını tatmin etmeyi düşünmelerine rağmen başardıkları bütün iyileştirmelerin ürününü fakirle bölüşürler. Onlar (zenginler) görünmeyen bir el tarafından, yaşam için gerekli olan şeylerin dağılımını, eğer dünya bütün yaşayanlar arasında iki eşit parçaya bölünmüş olsaydı, bu şeyler nasıl dağıtılacaksa öyle dağıtırlar; ve böylece hiç niyet etmedikleri halde, hiç yapmadıkları halde, toplumun çıkarını artırırlar ve zenginliğin çoğalması için grekli araçları oluştururlar" (Smith, Ahlaki, ... s.304-5).

C. Doğal Özgürlük, Devlet ve Doğal Haklar

Smith'in teorisi, genellikle kabul edildiği gibi, üç temel ilkeye dayanır. Bunlar ; (1) doğal düzenin yararlı işleyişi yani görünmez el kavramı, (2) doğal özgürlük ve (3) devletin yetersizliği ilkeleridir. Kurduğu teorik yapıyı gereği gibi anlayabilmek için kısaca da olsa Smith'in "özgürlük" ve "devlet" ile ilgili düşüncelerini görelim.

Smith'in, daha 1740'larda Edinburg'da verdiği derslerde doğal özgürlük ilkesinden, veya Fizyokratların ünlü deyimiyle, "Bırakınız yapsınlar" ilkesinden söz ettiği bilinmektedir. Smith'in ilk biyografi yazarı olan Dugald Stewart, bu yıllarda Smith'in şunları yazdığını nakletmektedir: (Spiegel, 1971, s.231) "Devlet adamları ve toplumu yönlendirmek isteyenler insanı, genellikle, bir tür politik mekanizmanın malzemeleri olarak ele alırlar. Bu gibi kimseler, doğanın insani faaliyetlerdeki işleyişini bozarlar; doğa, tek başına bırakılmaktan başka bir şey istemez ve amaçlarına ulaşmak için kendi araçlarının kullanılmasının serbest bırakılmasını ve kendi yöntemini kullanmayı ister.

Bir devleti, en düşük barbarizmden en yüksek bolluğa ulaştırmak için, barıştan, kolay vergilerden ve oldukça iyi bir adalet yönetiminden başka bir şey gerekli değildir; geri kalan her şey, işlerin doğal gidişinden sağlanacaktır. Bu doğal gidişe karşı gelen ve onları bir başka yöne kanalize eden veya toplumun gelişmesini bir noktada durduran bütün hükümetler doğal değildir ve kendilerini güçlü kılma gayretleri onlara baskıcı ve dikta eğilimli bir nitelik kazandırır".

Bu sözleri, Smith'in ekonomik liberalizm düşüncesini çok erken yaşlarda benimsediğini gösterir. Glasgow College'da öğrencilik yaptığı yıllarda (1737-1740) Doğal Hukuk teorisini ortaya atan Grotius'un okuduğu ve etkilendiği bilinen Samuel von Pfundorf (1632-94)'un "Doğal Yasaya Göre İnsanın Bütün Görevi" adlı kitabının latince baskısını, hocası Hutcheson'un tavsiyesi üzerine incelediği biliniyor. Bütün bu yazarlar layik doğal yasa yanlısı olup, hukuk ilminin temel kurallarını bu yasadan oluşturmuşlardır. Bu düşünürler insanın toplum içindeki yaşamını, doğadaki yaşamı ile karşılaştırarak, her iki yaşamda da doğal özgürlüğün geçerli olacağını öne sürmüşlerdir. Pek net ve

belirgin olmamakla birlikte Pufendorf'un düşüncelerinde, doğanın insanlara ve vatandaşlara tanıdığı "doğal haklar" kavramı vardır.

Doğal Haklar kavramının gelişmesi Locke'un bu konudaki düşünceleri ile mümkün olmuştur. Doğal Haklar ile "elde edilmiş haklar" arasında bir ayrım yapan Locke'a göre doğal haklar doğuştan kazanılan ve devredilmez haklar olduğu halde, elde edilmiş haklar, devlet görevlerinin sınırlandırılmasıyla ortaya çıkan haklardır. Toplum içinde yaşayan bir insan, Locke'a göre, hükümetin kurallarına uymak zorundadır. Ancak bu kurallar da "toplumsal uzlaşma" (consensus) ile belirlenmelidir. Ayrıca devlet te toplumsal uzlaşma ile kurulmuş olmalıdır.

Smith, bu konuda, büyük ölçüde Locke'un etkisi altında kalmış ve onun görüşlerini benimsemiştir. Locke, hükümetin meşru faaliyetinin ve yaşama gücünün bir sınırı olması gerektiğini ve bu sınırda toplumsal yarar olduğunu söylemiş, fakat toplumsal yararın içeriğini açıklamamıştır. Smith ise toplumsal yararın, "Bırakınız yapsınlar" ilkesine dayandığını, çünkü rekabetin görünmez eliyle yönlendirilen kişisel çıkar duygusunun toplumsal yarar sağlayacağını, hükümet müdahalesinin ise toplumsal yararı engelleyeceğini söylemiştir.

4. Ulusların Zenginliği: Teori

A. Plan ve İçerik

Schumpeter'in deyimiyle "Darwin'in 'Türlerin Orijini' adlı kitabı dışında, şimdiye kadar yazılmış bütün bilimsel kitapların en ünlüsü" sayılan (Schumpeter, 1972, s.181), Ulusların Zenginliği, bir "giriş", beş "kitap" ve bir de "ek"ten oluşur. Birinci kitap, "Emeğin üretken Güçlerinin Islahı Nedenleri ve Emeğin Ürettiklerinin Çeşitli Halk Kademeleri Arasında Doğal Olarak Dağıtımını Belirleyen Düzen Hakkında" başlığını taşır. İkinci kitap, "Doğa, Birikim ve Stokun Kullanımı Hakkında" dır. Üçüncü kitap, "Değişik Uluslarda Zenginliğin Değişik Artışı Hakkında"; olup, bu üç kitap iktisadi ilkelerin anlatılmasına ayrılmıştır. Dördüncü kitap"Politik Ekonomi Sistemleri Hakkında" ve Beşinci Kitap "Kralın Geliri veya Commonwealth Hakkında"dır ve Smith'in, o günkü adıyla Politik ekonomi, bugünkü adıyla iktisat politikası ile ilgili görüşlerinin açıklanmasına ayrılmıştır.

Ulusların Zenginliği, bugün de ilgi ile okunacak bir kitaptır. Smith, görüşlerini çeşitli tarihi örneklerle açıklamaya ve sade, kolay anlaşılır bir dille anlatmaya özen göstermiştir.

Smith, hem kendinden öncekilerin ve hem de çağdaşlarının fikirlerini büyük bir ustalıkla biraraya getirmiştir. Düşüncelerinde, hocası Hutcheson'ın ve yakın arkadaşı David Hume'un etkileri açıkça görülür. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Turgot'ya ve Fizyokratlara, özellikle Dr. Quesnay'e çok şey borçludur. Liberal merkantilistler olarak bilinen North, Petty, Child ve Tucker'ın da etkileri görülür. Bazılarınca "büyük eklektiklerin ilki" diye

tanımlanmasına rağmen (Rima, 1978, s.74) Smith, kitabında kendilerinden yararlandığı yazarlara pek az atıfta bulunmuştur. Bu nedenle de yoğun eleştirilerin hedefi olmuştur. Çünkü Schumpeter'in açıkça vurguladığı gibi "Ulusların Zenginliği'nde; 1776 için yeni sayılacak ne tek bir analitik fikir, ne de ilke veya metod vardır" (Schumpeter, 1972, s.184).

B. Üretim Teorisi:
(Zenginliğin Niteliği ve Kaynakları)

Smith, ünlü kitabı Ulusların Zenginliği'ne, "Giriş ve Çalışmanın Planı" başlığından sonra şu cümleyle başlar: "Her ulusun yıllık emeği, o ulusun bir yıl içinde tüketeceği gerekli mal ve hizmetleri temin eden fon olup ya emekçinin o süre içinde ürettiklerini veya o üretilenlerle başka uluslardan satın alınanları ihtiva eder" (Smith, U.Z., s.1). Bu cümle Smith'in temel araştırma konusunun tıpkı Fizyokratlarda olduğu gibi, ulusal zenginlik ve bu zenginliğin nasıl arttırılacağının incelenmesi olduğunu gösterir. Fakat ayni cümle Smith ile Fizyokratlar arasındaki temel görüş farkını da açıklar: Fizyokratlara göre ulusal zenginliğin ana kaynağı "doğa" olduğu halde Smith'e göre bu kaynak "insan emeği" dir.

Ayni cümlede, Smith'in Merkantilizm'den de ayrıldığı noktayı teşhis etmek mümkündür. Smith ulusların zenginliğini, yaşam için gerekli mal ve hizmetlerin arzında görürken, merkantilistler bunu biriktirilen altın miktarı ile ölçüyorlardı. Smith'in merkantilizme karşı ilk ciddi tepkiyi gösteren kişi olduğuna yukarıda değinmiştik. Smith, Ulusların Zenginliği'nin 4. kitabını merkantilizmin eleştirisine ayırmıştır. Burada, merkantilistlerin mevcut emek ve kapitali; tarım, madencilik ve imalat sanayii yerine dış ticarete yönlendirmelerini şiddetle eleştirmiş ve bu yanlış politikanın fert başına gelir artışını olumsuz yönde etkilediğini iddia etmiştir.

Yukarıda naklettiğimiz ilk paragraf şu ikinci paragraf izler: "Bu ürün veya onunla satın alınabilenler, onu tüketeceklerin sayısına göre çok veya az olacağından, ulus da yaşamı için gerekli şeylerin arz miktarına göre daha iyi veya daha kötü durumda olacaktır". Bu sözler bir taraftan "milli gelir" kavramının öncüsü olarak yorumlanırken, diğer taraftan Smith'in, ekonomik büyümenin ölçüsü olarak toplam geliri veya toplam zenginliği değil, "fert başına milli gelir"i aldığının öne sürülmesine neden olmuştur (Spiegel, 1971, s.244).

Burada daha sonraki konuların ve tartışmaların iyi değerlendirilebilmesi için bir noktanın üzerinde durmak gerekir. Smith'in Ulusların Zenginliği'nde emeğin önemini vurgulaması, her ne kadar onun Fizyokratlardan farklı düşündüğünü ortaya koymak yönünden yararlı olmuşsa da daha sonraları bir yanlış anlamaya da neden olmuştur. Bazıları Smith'in üretimin tek kaynağı olarak emeği gösterdiğini iddia etmişlerdir. Ulusların Zenginliği'nde "üretim faktörleri" deyimini kullanmamış olmakla beraber, Smith'in gelir dağılımı konusuna "fonksiyonel" tarzda yaklaşmış olması, emek, kapital (o zamanki adıyla stok) ve toprağı ayrı üretim faktörleri olarak düşündüğünü ve bu

faktörlerin yıllık üretimdeki paylarını, sırasıyla ücret, kâr ve rant olarak almaya hak kazandıklarını kabul ettiğini gösterir. Smith'in emeğin önemini vurgulaması, stokun ve toprağın önemini reddetmek istemesinden değil, Fizyokratların üretimin orijinal kaynağı olarak sadece doğayı ve doğal güçleri göstermesinin yanlışlığına tepki göstermesindendir. Ona göre, emeğin katkısı olmadan, ne toprak ne de stok herhangi bir şey üretemez.

a. İş Bölümü

Emeğin üretimdeki önemini, kitabının başında böylece belirleyen Smith, bundan sonra, emek veriminin nasıl arttırılacağını araştırmaya yönelir. Bir toplu iğne üretimini örnek alarak, "iş bölümü"nün emeğin verimini önemli ölçüde arttıracağını öne sürer. Yaptığı hesaplamalarla 10 işçinin aralarında iş bölümü yapmaları halinde, günde 48 bin toplu iğne üretebileceğini, bunun da işçi başına günlük 4800 adet toplu iğne demek olduğunu gösterir. İş bölümü yapılmaması halinde bir işçinin günde en çok 20 iğne üretebileceği düşünülürse işbölümünün, emek verimi üzerinde ne kadar büyük etkisi olacağı anlaşılır. Smith'in bu örneği ve ona dayanarak yaptığı işbölümü önerisi, iktisat klasik konularından biri olmuştur. Aslında işbölümü ile verimlilik arasındaki ilişki üzerinde ilk duran Smith değildir. Buna rağmen işbölümü konusu ve toplu iğne örneği Smith'in adıyla özdeşleşmiştir.

Smith'e göre işbölümü, başlıca üç nedenle emeğin verimini artırır. Birincisi, işbölümü sayesinde emeğin bilgi ve becerisi artar, ikincisi, işbölümü işçinin bir işten ötekine geçerken kaybettiği zamanı kazandırır ve üçüncüsü, emek tasarruf edici yenilikleri teşvik eder. Sonuçta, belli bir işgücünün, meydana getirdiği üretimde büyük bir artış olur. Smith, yaşadığı dönemde görülen hayat standardındaki iyiliğmeyi, işbölümünün sağladığına inanmıştır.

Smith'in işbölümü ile ilgili esas orijinal fikri, bir toplumda işbölümünün nasıl ortaya çıkacağı ile ilgilidir. Ona göre işbölümünün ortaya çıkışı, insan aklının, planlamanın veya bir müdahalenin sonucu değildir. İş bölümü kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü, işbölümü, "bir şeyi bir başka şeyle, takas, trampa ve mübadele etme eğilimi"nin bir sonucudur (Smith, U.Z., s.13). Bu şekilde beliren ticaret eğilimi sadece insanda vardır ve kişisel çıkara dayalı davranışın bir ifadesidir. Kişi sahip olduğu fazla malları başkaları ile değiştirmek suretiyle ihtiyacı olan bütün malları temin eder ve kendi çıkarına hizmet etmek için karşısındakinin çıkarına hitap eder. "Bir anlaşma, trampa veya satın alma yoluyla, nasıl ihtiyacımız olan malları bir başkasından sağlıyorsak, işbölümünü yaratan da ayni trampa eğilimidir " (Smith, U.Z., s.13).

İnsan kabiliyetleri arasındaki farklar, Smith'e göre, işbölümünün sebebi olmaktan çok sonucuydu. Bu nedenle doğuştan sahip olunan özelliklerin işbölümünü ve uzmanlaşmayı yaratan neden olduğu görüşünü benimsememiştir: "Bir birine taban tabana zıt karakterler arasındaki fark, mesela, bir filozofla bir sokak hamalı arasındaki fark, doğuştan olmaktan çok alışkanlık, gelenek ve eğitimden kaynaklanmaktadır" (Smith, U.Z., s.15).

Plato'nun Cumhuriyet'inde öne sürülen görüşün aksine, Smith'in Ulusların Zenginliği'nde işbölümünü yaratan neden, insanlar arasında doğuştan mevcut olan eşitsizlik değildir. Bu nedenle de Smith, Plato'nun öne sürdüğü gibi toplumun çeşitli sınıflara bölünmesi gerektiğini düşünmemiştir. Aksine Smith, ekonomik hareketliliği (mobiliteyi) savunmuş ve hiç bir mesleğe girişin, doğuştan sahip olunan nitelikler nedeniyle bazı insanlara kapalı olmamasını istemiştir.

İmalat sanayii, tarıma oranla işbölümüne daha uygundur. Zengin ülkeler komşularına göre hem tarım ve hem de sanayi sektöründe daha üstün iseler de, esas üstünlükleri sanayi sektöründedir. Çünkü her yerde, işbölümünün yararlı olabilmesi, hizmet edilen pazarın büyüklüğüne bağlıdır(Smith, U.Z., s.17). Smith'in sonradan klasik bir değer kazanan ve kısaca "işbölümü, pazarın büyüklüğü ile sınırlıdır". diye ifade edilen bu görüşü, "büyük ölçekli üretimde artan verim" veya "ölçek ekonomisi" gibi deyimlerle ifade edilen modern tartışmaların kaynağı olmuştur. Smith'in işbölümü ile ilgili bir başka ilginç gözlemi işbölümünün, nüfus yoğunluğu az bölgelerde nisbeten sınırlı olacağı, fakat nüfus yoğunluğu çok ve ulaşım imkanları gelişmiş bölgelerde ise büyük ölçüde yaygınlaşacağı yolundadır.

Smith'in iş bölümü ile ilgili düşünceleri, toplu iğne örneği ile ortaya koyduğundan çok daha geniştir. Smith sadece el becerisine göre yapılan bir iş bölümü ile sınırlı kalmamış, iş bölümünü; meslekler, görevler, firmalar ve sektörler yönünden düşündüğü gibi, "bölgesel iş bölümü" adı verilebilecek bölgeler arası ve ülkeler arası ticaret yönünden de genişletmiştir.

Smith'in işbölümü ile ilgili bu görüşleri Ulusların Zenginliği'nin 1. kitabında yer alan görüşleridir. Smith Kitabının 5. bölümünde ise iş bölümünün bir işçinin yaptığı işi basit ve monoton bir hale getireceğine ve böylelikle işçiyi "aptal ve cahil" yapacağına değinmiştir. Bu konuya aşağıda "Ticari Toplumun Paradoksları" bölümünde tekrar değineceğiz.

b. Üretken ve Üretken Olmayan Emek

Smith'e göre fert başına düşen ulusal zenginliği (bugünkü terminoloji ile milli geliri) belirleyen iki faktör vardır. Bunlar, emeğin prodüktivitesi ve üretken emeğin, üretken olmayan emeğe oranıdır. Emeğin, "üretken emek" ve "üretken olmayan emek" şeklinde ikiye ayrılmasını daha sonra inceleneceği üzere, Malthus, James Mill, Stuart Mill ve Marx benimsemiş, Say, Lauderdale, McCulloch ve özellikle Senior eleştirmiştir. Ricardo ise bu tartışmaya girmemiştir.

Emeğin üretken ve üretken olmayan emek diye ikiye ayrılması, fikri hem Merkantilistler'de ve hem de Fizyokratlar'da mevcuttur. Merkantilislere göre üretken emek, ülkenin ödemeler dengesine katkıda bulunan emektir. Fizyokratlara göre de, üretken emek yalnız tarım ve madencilik sektörlerinde çalışan emektir, çünkü yalnız bu tür emek, doğanın da yardımıyla, üretim

masraflarını aşan bir üretim fazlası veya başka bir deyimle "artık değer" yaratır. Smith'de bu ayrımı kullanmıştır[5]. Ancak aşağıda görüleceği üzere, Smith hem bu ayrımın sınırlarını çizmekte ve hem de bu ayrımı, teorisi içine yerleştirmekte başarılı olamamış ve önemli ölçüde bir karmaşaya yol açmıştır.

2. Kitabın üçüncü bölümünde Smith, üretken ve üretken olmayan emeği bir fiziksel mal üretip üretmediğine göre tanımlar (Smith, U.Z., s.314). Ona göre bazı emek "satılabilir bir mal" (vendible) üretir ve kendini bu malda somutlaştırır. Bu tür emek, üretken emek olarak kabul edilir. Bir başka tür emek ise, üretken olmayan emektir; çünkü bu tür emek "kendini emek kullanımı bittikten sonra devam edecek ve eşit miktarda bir emeği satın alabilecek herhangi bir malda somutlaştırmaz". Hizmetçilerin, sahne sanatçılarının, yöneticilerin, devlet memurlarının ve "toplumda en saygın mevkide bulunan daha pek çok kişinin emeği, bu gruba girer. Bu tür emeğin ürettiği şeyler, üretildikleri anda yok olup gider. Bu nedenle bu tür emek üretken emek değildir."

Üretken ve üretken olmayan emek arasındaki bu ayrım iki ayrı nitelikle daha belirlenir. Birinci nitelik emekle kıymet yaratma arasındaki ilişkidir. Buna göre üretken emek, "üzerinde uygulandığı maddedin değerine ilavede bulunan" emektir. İmalat sanayiinde kullanılan emek bu tür emektir. Buna karşılık hizmetçinin emeği, böyle üretken bir emek değildir. Smith'in bu konudaki tanımları, bununla sınırlı kalmamıştır. Kitabının bir başka yerinde ikinci bir nitelikten sözetmiştir. Buna göre üretken emek, kapitalin sahibine giden bir fazlalık (artık değer) üreten emektir: "Böylece bir imalat işçisi, genellikle, çalıştığı malzemenin üstüne bir ilavede bulunur, yani kendi geçimine ve efendisinin kârına katkıda bulunur.... Her ne kadar imalatçı, işçinin ücreti için bir avans ayırmışsa da, gerçekte işçi ona hiçbir masrafa neden olmaz, (çünkü) bu masraflar işçisinin emeğini uyguladığı malın kıymetinde meydana gelen artış nedeniyle bir kârı ile birlikte işverene iade edilir".

Bu satırlarda açıkça görünen gerçek, Smith'in, emeği artık değeri yaratan faktör olarak kabul ettiğidir. Smith, ayni görüşü, değişik bir biçimde Fizyokrasiyi incelediği 4. kitapta da sürdürür. Smith'e göre zanaatçılar ve tüccarlar, çiftçiler kadar verimli değildir. Çünkü çiftçiler sadece kendi geçimlerini ve işverenin kapitalinin kârını üretmekle kalmazlar, ayrıca, toprak sahibinin rantını da üretirler. Ancak Smith burada, Fizyokratlara katılarak, tarım sektöründe doğanın da emekle birlikte bir artık değer ürettiğini kabul eder. Üretkenlik bakımından tarım sektörüne verdiği önemi 2. kitabında da belirtir. Kapitalin birikimi ve kullanımı konusuna ayırdığı bu kitapta, tarım sektöründe kullanılan kapitalin, diğer bütün sektörlerde kullanılan kapitale göre en verimlisi olacağında ısrar eder: "Bu nedenle, tarımda kullanılan kapital sadece çok sayıda üretken işçiyi istihdam etmek suretiyle, harekete

(5) Bir yorumcu, Smith'in "değişim değerini arttıran" emeği prodüktif (üretken) emek olarak nitelendirdiğini öne sürmüştür (Haney, 1968, s.216). Böyle bir tanım kabul edilse, Smith'in her türlü hizmeti de üretken saydığı sonucu çıkar ki, böyle bir sonuç Smith'in bu bölümde açıklanan diğer görüşleri ile bağdaşmaz.

geçirmekle kalmaz, ülkenin toprağının ve emeğinin yıllık üretimine ve ülkede yaşayanların reel servetine ve gelirine çok büyük değer katar". Bu fikirlerin birsonucu olarak Smith, bir ulusun önceliği tarım sektörüne vermesi gerektiğini ve diğer faaliyetlerin, kapital birikiminin elverdiği ölçüde sürdürülmesini önermiştir. Ona göre imalat sanayii, tarımdan sonraki ikinci verimli faaliyet alanı idi. İmalat sanayiinden sonra da yurtiçi ticaret faaliyeti geliyordu. Çünkü bu alana yapılan yatırımların kâr oranı düşük olduğu gibi, yurtiçinde yapılan yatırıma oranla kontrolü çok daha zordu.

c. Paranın Görevi

İş bölümünün yaygınlaştığı bir toplumda bir insanın ihtiyaç duyacağı şeylerin pek azı kendisi tarafından üretilebilir. İhtiyaçlarının büyük bir kısmı mübadele yolu ile karşılanır. Bu nedenle: "Her insan mübadele ederek yaşar veya bir ölçüde tüccar olur ve toplum gerçek bir ticari topluma dönüşür". Bir kişinin ürettiği, kendisi ile ürününü değiştirmek istediği bir başka kişi tarafından istenmeyebilir. Bu durumda mübadelenin meydana gelebilmesi için, ticari toplumun bir "mübadele aracı"na ihtiyacı olacaktır. Bu mübadele aracı öyle bir mal olmalıdır ki, "hemen herkes kendi üretimini onunlu değiştirmeyi kabul etsin". Smith'e göre para, bir mübadele aracı olarak görev yapacaktır (Smith, U.Z., s.22).

Ekonomik yaşamda paranın kullanımı, Smith için tıpkı işbölümünde olduğu gibi, kendiliğinden ve kişinin çıkarlarını korumaya yönelik gayretinden kaynaklanır. Çünkü paranın kullanımı, trampanın yarattığı pek çok güçlüğü ortadan kaldırır. Tarihsel süreç içinde çok çeşitli malların para olarak kullanılmış olmasına rağmen, Smith, kıymetli madenlerin bu işe en uygun mallar olacağını düşünmüştür.

C. Kıymet (Fiyat) Teorisi:

a. Kullanım Kıymeti ve Değişim Kıymeti

Paranın orijini ve önemi üzerinde durduktan sonra Smith "kıymet" kavramını incelemeye başlar. Ona göre malların iki türlü kıymeti vardır. Bunlar "kullanım kıymeti" ve "değişim kıymeti" dir (Smith, U.Z., s.25). Bu iki kıymetin ayni şey olmadığını, hatta aralarında ters bir ilişki olabileceğini öne süren Smith, bunu şöyle açıklar: "En büyük kullanım kıymetine sahip olan şeyler, çoğu defa düşük bir değişim kıymetine sahiptir. Hatta bazan hiç değişim kıymeti yoktur; aksine, çok büyük değişim kıymetine sahip olan şeyler, çoğu defa ya az kullanım kıymetine sahiptir veya hiç kullanım kıymeti yoktur. Hiç bir şey sudan daha yararlı değildir: fakat suyla pek ender olarak birşey satın alınabilir, su ender olarak pek az bir şeyle değiştirilebilir. Buna karşılık bir elmas, çok sınırlı bir kullanım yararı vardır; fakat onunla değiştirilebilecek çok sayıda başka mal vardır" (Smith, U.Z., s.28).

Bugünün iktisat öğrencileri için yukarıya aldığımız sözlerinde Smith'in bazı hatalar yaptığını görmek zor olmayacaktır. Kıymet Teorisi'nin daha sonraki gelişim çizgisini izlemeye yardımcı olacağı için bu hatalara değinmekte yarar görüyoruz. Herşeyden önce, bir malın başka mallarla değiştirilebilmesi için onun mutlaka kullanım kıymetine sahip olması gerekir. Kullanım kıymeti olmadıkça bir malın bir başka malla değiştirilmesi veya para karşılığında satılması sözkonusu olamaz. Smith'in bu pek belirgin noktayı gözden kaçırmış olması, kıymet teorisinin daha sonraki gelişimi yönünden büyük önem taşımıştır. Çünkü bu görüş, değişim kıymetini, faydayı dikkate almadan açıklama gayretlerine neden olmuştur. İngiliz politik ekonomi teorisinde, kıymetin açıklanmasında faydanın dikkate alınabilmesi için yüzyıla yakın bir sürenin geçmesi gerekmiştir.

Smith'in bu konudaki bir başka hatası, malın nisbi kıtlığının (veya bolluğunun) onun kıymetini tayin yönünden sahip olduğu önemi ihmal etmesidir. Tek bir elması, toplam su miktarı ile mukayese etmek yanıltıcı olmuştur. Eğer Smith tek bir parça elmasın faydasını, tek bir ünite suyun faydası ile mukayese etmiş olsaydı yanılmayacaktı. Doğada bazı malların bedava olarak bulunması, hiçbir kuşkuya yer bırakmıyacak şekilde bir malın faydası ile değişim kıymeti arasında bir ilişki olmadığını gösteriyor. Malların değişim kıymeti, bu nedenle, faydaları yanında, onlara yönelen isteğe oranla ne ölçüde mevcut olduklarına bağlıdır. Elmasın arzı, kendisine yönelen isteğe oranla çok az olduğu için daha yüksek bir değişim kıymetine sahiptir. Şaşılacak nokta, kendinden önceki bazı yazarlar tarafından öne sürülmüş olmasına rağmen Smith'in bu ilişkiden habersiz görünmesidir.

Smith'in bir başka hatası, elmasın kullanma kıymeti olmadığı yolundaki iddiasının tamamen kişisel bir değerlendirmeye dayanmasıdır. Bir malın kullanımı şu veya bu nedenle onaylanmayabilir, hatta yasa dışı olabilir. Ancak bu söz konusu malın faydasını ortadan kaldırmayı, veya faydasız saymayı gerektirmez. Ekonomik gerçek şudur ki, eğer bir malın fiatı varsa, onun mutlaka bir faydası da vardır.

b. Emek ve Kıymet

Kullanım kıymeti ve değişim kıymeti konularını inceledikten sonra Smith çok daha zor bir konunun incelenmesine geçer. Bu konu kıymetin belirlenmesinde emeğin rolü konusudur. Smith'in bu konudaki görüşlerini anlamak ve anlatmak oldukça zordur. Çünkü Smith bir çok yerde birbiri ile çelişen fikirler öne sürdüğü gibi, yer yer de konuyu karıştırmıştır. Yapılabilecek en iyi şey, Smith'e sadık kalmak ve yer yer çelişkileri ve karmaşayı aktarabilmek olacaktır.

Smith "Malların reel ve nominal fiatları veya onların emek cinsinden ve para cinsinden fiatları" adını taşıyan 5. Bölüm'e şöyle başlar: "Her insan, hayatı için gerekli şeylere ve eğlenceye ne ölçüde harcama yapabildiğine göre zengin veya fakirdir. Fakat iş bölümü tamamiyle yerleştikten sonra, bunların

pek azını insan kendi emeğiyle elde ettiklerinden karşılayabilir. İhtiyaç duyduklarının pek çoğunu, başka insanların emeğinden sağlamak zorundadır ve kişi bu tür emekten ne kadarına kumanda edebildiğine veya ne kadarını satın almaya gücünün yettiğine göre zengin veya fakir olacaktır. Bu nedenle, herhangi bir malın, o malı kendisi kullanmak veya tüketmek istemeyen fakat başka mallarla değiştirmek isteyen sahibine göre kıymeti; satın alabileceği veya kumanda edebileceği emek miktarına eşittir. Dolayısıyla emek, bütün malların mübadele edilebilir kıymetinin gerçek ölçüsüdür" (Smith, U.Z., s.30).

Bu tanımın belirlediği anlama "kıymetin emek-kumanda teorisi" (labor command theory of value) adı verilir. Bu teoriye göre bir malın kıymeti kendisiyle değiştirelecek bir malın doğrudan veya dolaylı şekilde ihtiva ettiği bir başka deyişle üretimi için gerekli emek miktarı ile ölçülür. Bu anlamda kullanıldığı zaman emek, bir "kıymet ölçüsü" niteliği kazanır.

Ancak Smith'in yukarıdaki alıntıyı takibeden paragraftaki sözleri emeğin, "kıymetin ölçüsü" olması yanında, "kıymetin yaratıcısı" olduğunu düşündürecek niteliktedir. Gerçekten Smith kıymetin emek teorisi yanında bir de "kıymetin reel masraf teorisi" (the real cost theory of value) diye bilinen ikinci bir teori öne sürmüştür. Buna göre bir malın kıymeti üretiminde katlanılan zahmetle ölçülür ve bu nedenle mallar, değişimde kumanda ettikleri emeğin kıymetine sahiptir. Çünkü, bu malların sahibi onları mübadele etmek suretiyle, karşılığında aldığı malların üretiminin gerektirdiği zahmetten kurtulmuş olur.

Smith, emek ile malın kıymeti arasında kurduğu bu ilişkiyi ilkel bir toplum yapısı ile kapital birikimi ve özel mülkiyetin ortaya çıktığı gelişmiş toplum yönünden farklılaştırır: "Stok birikiminden ve toprağın özel mülkiyete konu olmasından önceki ilk ve ilkel toplum aşamasında çeşitli malları elde etmek için harcanan emek miktarları arasındaki oran, bu malları birbiriyle değiştirmek için gerekli oranı belirleyen tek koşul olarak gözükmektedir. Örneğin bir avcı toplumunda bir kunduzu avlamak, geyiği avlamak için gerekli zamanın iki mislini gerektiriyorsa bir kunduz doğal olarak iki geyik değerinde olacaktır. İki gün veya iki saatlik bir emekle üretilen bir şeyin bir günlük veya bir saatlik emekle üretilene göre iki misli kıymete sahip olması doğaldır.. Bu aşamada emeğin bütün ürünü emek sahibine aittir" (Smith, U.Z. s.47). Ancak belirli ellerde "Stok" birikip, bu stok kâr elde etmek amacıyla üretimde kullanılmaya başlayınca, "stok sahibine üretiminden bir pay vermek gerekecektir. Bu nedenle işçinin kullanılan malzemeye eklediği kıymetin ikiye bölünmesi ve bir kısmının ücret olarak işçiye diğer kısmının da, işverene kullandığı stokun ve önceden ödediği ücretlerin karşılığı olarak verilmesi gerekir." (Smith, U.Z., s.48).

Bu ifadeler emeği, kıymetin ölçüsü olarak değil, kıymetin sebebi ve kıymetin belirleyicisi olarak görmektedir. Bu nedenle bu görüşe "emek maliyeti teorisi" veya "emek kıymet teorisi" (labor theory of value) adı verilir.

Emek ile kıymet arasındaki bu ilişkilerle ilgili olarak çeşitli sorular sormak mümkündür. İlk olarak şu soru sorulabilir: eğer emek kıymetin ölçüsü ise, kıymet niçin genellikle parasal fiatla ifade ediliyor? İkinci soru şudur: emek kıymetin hem sebebi ve hem de ölçüsü olamaz mı? Yani, bir mala ihtiva ettiği emeğe göre bir kıymet atfedemez ve onun kıymetini ayni miktarda emek ihtiva eden diğer mallarla ölçemez miyiz? Eğer bu mümkünse, Smith'in emek kumanda teorisi ile emek-kıymet teorisi arasında herhangi bir uyuşmazlık olmayacaktır. Nihayet şu da sorulabilir: Smith'in gerkçek amacının emek-kıymet teorisini "ilk ve ilkel toplum aşaması"na uygulamak olduğu ve toprak mülkiyetinin ortaya çıkmasından ve stok birikiminin meydana gelmesinden sonra kıymetin nedeninin sadece emek olmadığını düşündüğü söylenebilir mi? Bu sorular ve özellikle son ikisi, Smith'in kıymet teorisini anlamak yönünden çok önemlidir.

Birinci soru ile ilgili olarak Smith, trampanın sona ermesiyle malların para ile değiştirilmesinin "doğal" olduğunu öne sürer. Altın ve gümüş, para olarak kullanılmaya en uygun maddelerdir. Ancak ikisinin de kıymeti, tıpkı diğer mallar gibi, üretilmeleri için gerekli emek miktarına bağlı olarak değişir. Buğday da bir kıymet ölçüsü olarak kullanılabilir, fakat onun da kıymeti üretimi için gerekli emek miktarına bağlı olarak değişecektir. Dolayısıyla Smith şu sonuca varır ki, emek tek evrensel ve ayni zamanda tek güvenilir kıymet ölçüsüdür. Bu nedenle malların kıymeti para cinsinden ifade ediliyor olsalar da değişik malların kıymetini, değişik zamanlarda ve değişik yerlerde mukayese etmemize yarayan tek kriter emektir (Smith, U.Z., s.47).

Smith, emeğin hem bir kıymet ölçüsü ve hem de kıymeti belirleyen bir faktör olarak ele alınmasında herhangi bir güçlük görmemiştir. Ancak, kıymetin belirlenmesi problemi ile kıymetin ölçülmesi problemi analitik yönden birbirinden farklıdır. Smith, malların ihtiva ettikleri emeğin miktarına ve kalitesine göre az veya çok kıymete sahip olacağını düşünmüştür. Bu nedenle, bir malın kıymetinden sözetmekle o malın içindeki emeğin kıymetinden sözetmek arasında bir fark olmayacaktır. Bu nedenledir ki Smith, "ilk ve ilkel toplumsal aşamada" ki, henüz toprak özel mülkiyete alınmamış ve kapital birikimi ortaya çıkmamıştır, bir malın içerdiği emek miktarına göre bir kıymet sahibi olacağını ve ayni miktarda emek içeren malların birbirleriyle eşit olarak değişeceğini söyler. Bu koşullar altında emeği, hem kıymet ölçüsü ve hem de kıymet sebebi olarak kabul etmekte herhangi bir güçlükle karşılaşılmaz. Çünkü emekten başka üretim faktörü sözkonusu değildir. Malın emek maliyeti, malın kumanda edeceği emek miktarına tamamen eşittir.

Bu aşamada Smith'i düşündüren tek problem "emek saati" yönünden eşit olan malların "emek içeriği" yönünden birbirine denk olmaması ihtimalidir. Çünkü bazı işler daha zor, daha sıkıcı veya daha tehlikeli olabilir, daha çok eğitim, beceri ve zekayı gerektirebilir. Fakat Smith'e göre emeğin kalitesinde ortaya çıkan bu gibi farklar bir sorun yaratmaz. Çünkü emek kalitesindeki farklar, kendilerine yapılan farklı ödemelere yansıtılır. "Gelişmiş toplum aşamasında, daha büyük zorluklar ve daha üstün beceriler için yapılan

ödemeler işçinin ücretine yansır; benzer durumlar ilk ve ilkel aşamalarda da muhtemelen ortaya çıkmıştır" (Smith, U.Z., s.47). Smith emek piyasasında belirlenen ücretin otomatik bir şekilde her işçi tarafından harcanan emeğe uygun olacağını ve ücret farklarının, malların kıymetine yansıyacağını kabul eder. Böylelikle ücret farkları konusu kıymet sorununun tartışılmasına sokulmuş olmaktadır. Smith, piysanın mal fiatlarını, malların içerdiği emeğin kıymetine göre belirleyeceğine inanmış görünmektedir. Buna göre, mallar birbiriyle içerdikleri emek miktarına göre gerektirdiği beceriyi de yansıtacaktır. Yukarıdaki üretim için sözlerini tekrarlarsak; "Eğer avcılık yapan bir toplumda, mesela, bir kunduzu öldürmek bir geyiği öldürmek için gerekli emeğin iki mislini gerektirirse, bir kunduz doğal olarak iki geyik değerinde olacaktır".

Toprağın özel mülkiyete geçmediği ve stok birikiminin başlamadığı bir dönemde, tek üretim faktörü emektir ve mallar birbiriyle içerdikleri emek miktarına göre değiştirilebilirler. Bu durumda emek hem kıymetin ölçüsü ve hem de sebebidir. Ayrıca, bu dönemde bütün üretim emeğe aittir. Çünkü üretimi paylaşacak ne toprak sahibi ve ne de kapitalist vardır. Toprak özel mülkiyete geçinceye ve kapital birikmeye başlayıncaya kadar, bütün üretim; onun tek üreticisi olan emeğe ait olacaktır. Kapital birikimi başladığında emek, kullandığı teçhizat nedeniyle gelirin bir kısmını kapital sahibi ile paylaşmak zorunda kalır. "Bütün ülke toprakları, özel mülk olunca toprak sahipleri, diğer bütün insanlar gibi, ekmeden biçmeyi severler ve bir rant talep ederler" (Smith, U.Z., s.49).

Bu ifadeler Smith'in emek-kıymet teorisi yönünden çok önemlidir. Çünkü eğer işçiler üretilen ürünü stok sahibi ve toprak sahibi ile paylaşmak zorunda ise; ya gelişmiş bir toplumda bütün üretimi emeğin meydana getirmediğini ve toprak sahibi ile kapitaliste giden payların onların hak ettikleri gelirler olduğunu kabul etmek veya emeğin üretimi yaratan tek faktör olduğunu kabul edip emeğin tümüyle kendine ait olan bir gelirden yoksun bırakıldığını kabul etmek gerekir. Birinci yorum, emek-kıymet teorisinin en azından gelişmiş topluma uygulanmasının mümkün olduğunu kabul etmek demektir; ikinci yorum ise emeğin istismar edildiği anlamına gelir ki "emeğin istismarı teorisi" (theory of exploitation) nin kaynağını oluşturur. Smith'in durumu bu iki yorumdan hangisine daha yakındır? Bu konuda bir karar verebilmek için Smith'in kâr ve rant hakkındaki düşünceleriyle, bunların doğal fiat ve piyasa fiatı ile ilgisini incelememiz gerekir.

c. Kâr ve Rant

Smith, kapital birikiminin başlaması ile birlikte, ürün kıymetinin "ücret" ve "kâr" olmak üzere iki parçaya ayrılacağını söyler. Smith'e göre kârı, "özel" türden bir emeğe, yani işletmeyi yönlendiren ve denetleyen emeğe yapılan bir ödeme olarak düşünmemek gerekir. Çünkü bu tür bir emeğin, çalışmanın yolaçtığı zahmet ile herhangi bir ilgisi yoktur. Smith'e göre (kâr) "kullanılan kapital birikimi (stok) nin kıymeti tarafından belirlenir ve kapital birikiminin büyüklüğüne göre az veya çok olabilir ... Bu nedenle mal fiatı içinde kapitalin

kârı, emeğin ücretinden ayrı bir unsur olarak yer alır ve tamamen başka ilkeler tarafından düzenlenir" (Smith, U.Z., s.48).

Smith, böylece kârı, onu yaratan kaynak bakımından ücretten tamamen ayrı bir gelir payı olarak düşünmüştür. Öte yandan Smith'e göre, stok sahibi; eğer malzeme masrafları ve ücret ödemelerinden sonra geriye; göze aldığı tehlikenin (risk) bedeli olarak herhangi bir şey kalmayacaksa stokunu kullanmayı düşünmeyecektir.

Gelişmiş bir toplumda ücret dışında karşılaşılacak tek gelir payı kâr değildir. "Rant"da, özel mülkiyet ile birlikte ortaya çıkan bir diğer gelir payıdır. "Toprağın ortak mülkiyet altında olduğu günlerde ormanın ağacını, tarlanın otunu ve toprağın bütün doğal ürünlerini, emekçi sadece onları toplama zahmeti karşılığında elde edebilirdi. Ancak özel mülkiyetle birlikte, bütün bu ürünlerin ilave bir fiatı olur ... Bu ilave fiat veya fiatın bir kısmı toprağın rantını (kirasını) oluşturur. Böylece pek çok mal fiatı içinde üçüncü bir gelir payı oluşur" (Smith, U.Z., s.52).

Smith toprak sahipleri tarafından bir rant geliri elde edilimesine fazla sıcak bakmaz. Çünkü ona göre toprak sahipleri "hiç ekmeden biçmeyi seven" kişilerdir. ancak bu yönden, diğer insanlardan farklı bir yanları yoktur ve dolayısıyla "rant" geliri elde edilmesi de, tıpkı "kâr" geliri elde edilmesi gibi gayet "doğal" bir gelir elde etme şeklidir.

d. Doğal Fiat ve Piyasa Fiatı

Her toplumda veya her çevrede, geçerli olduğu zamana ve yere göre "doğal" kabul edilen bir ortalama ücret, kâr ve rant seviyesi vardır. Dolayısıyla herhangi bir mal; işçinin, toprak sahibinin ve stok sahibinin payını bu doğal seviyeden ödemeye yetecek bir fiattan satıldığı zaman, mal "doğal fiat"ından satılmış olacaktır. Bir başka deyişle mal, hakettiği değerden satılmış olacaktır (Smith, U.Z., s.55). Bu, bir malın her zaman doğal fiattan satılacağı anlamına gelmez. Zaman zaman bu mala karşı olan taleple o malın arzı arasındaki ilişkinin değişmesi, "piyasa fiatı"nın doğal fiatın üstüne çıkmasına veya altına inmesine neden olur. Fakat böyle bir değişme, kendi kendine düzelme eğilimi içinde bulunacaktır. Çünkü arz, doğal olarak kendini efektif talebe göre ayarlama eğilimindedir. Böylece piyasa fiatı artış veya azalışlar yoluyla, yeniden doğal fiata eşit olur. "Bu nedenle, doğal fiat bir merkezi fiat niteliğinde olup, bütün malların fiatları bu fiata yaklaşma eğilimindedir. Çeşitli arızalar bazan piyasa fiatlarını doğal fiatın üstünde tutar, bazan da altında kalmasına neden olur. Fakat piyasa fiatlarını, bu durgun ve devamlı merkeze ulaşmaktan alakoyan engeller ne olursa olsun, piyasa fiatları devamlı biçimde ona doğru meyledecektir" (Smith, U.Z., s.58). Böylelikle, Smith; "uzun dönem doğal fiatı"nı, kısa dönemli talep ve arz düzenlemelerinin sonucunda, daima kendisine dönülecek bir "uzun dönem denge fiatı" olarak kabul eder. Smith, arz ve talebi gösteren arz ve talep şedülleri biçiminde ele almamış, sadece belli bir fiatta arz ve taleb edilen mal

miktarı olarak düşünmüştür. Dolayısıyla Smith'in rekabet koşulları altında ve kısa dönemde fiatın talep (Smith'in kullandığı deyim "efektif talep" (effectual demand)dir) ve arz arasındaki ilişki tarafından belirleneceğini talep ve arz eğrilerini kullanmadan açıkladığını söyleyebiliriz.

Buna karşılık, Smith, uzun dönemde, fiatın veya doğal fiatın, talepten bağımsız olacağını düşünmüştür. Smith'e göre, doğal fiat, piyasanın arz tarafında ortaya çıkan üretim masrafları tarafından belirlenecektir. Smith, üretim masraflarının, üretim miktarı ile bir ilişkisi olmadığını ve sabit olduğunu düşünmüştür. Smith'den yaklaşık yüz sene sonra Alfred Marshall, da "sabit masraf hali" diye nitelendireceği böyle bir üretim koşulunda, talebin fiatı belirlemek yönünden hiçbir etkisi olmadığını ve sadece üretim seviyesini belirleyeceğini öne sürmüştür. Bazı iktisatçılar Marshall'ın sözünü ettiği bu durumu çok özel bir durum olarak kabul edip, Smith'in, uzun dönem denge fiatının belirlenmesinde talebin rolünü ihmal etmesini, bir yanılgı olarak nitelendirmektedir (Rima, 1987, s.86). Fiatın belirlenmesinde talebin bu şekilde ihmal edilmesi, bu eleştiriyi yapanlara göre, 19. yüzyılın sonunda "Marjinalizm Devrimi"nin ortaya çıkmasına kadar devam edecektir. Kanımızca bu eleştiri yerinde değildir. Smith ile Marshall'un uzun dönem için öne sürdüğü görüşler arasında fark yoktur. İkisi de özel bir durumdan söz etmiş olup, fiatın belirlenmesinde talebin önemini gözardı etmiş değillerdir.

Smith fiatın belirlenmesinde "rekabet"in oynadığı rol üzerinde de durmuştur. Smith, hem piyasada çok sayıda satıcı bulunmasının önemini vurgulamış ve hem de piyasa ile ilgili bilgilerin az veya çok olmasının ve faktör mobilitesinin, piyasada bulunanların fiatı etkileme gücünü belirleyeceğine işaret etmiştir. Bugün baktığımızda Smith'in "tam rekabet koşulları"nın, "ürün homojenliği" dışında kalan diğer bütün koşullarından sözettiğini görüyoruz[6]. Bu-na karşılık "monopol" konusunu, yüzeysel bir biçimde incelemiştir. Bu konu ile ilgili olarak sadece, şirketlere tanınan ayrıcalıkların monopol yarataca-ğından, yeniden üretilmesi mümkün olmayan bazı malların "sabit arz" şek-linde bulunacağından ve monopol fiatlarının "imalat sırları"ndan kaynaklanmasının söz konusu olabileceğinden bahsetmiştir. Rekabet fiatının en düşük fiat olacağını söylemiş monopol fiatını ise "her koşulda üreticiden sızdırılabilecek en yüksek fiat" olarak nitelendirmiş ve monopol fiatının üst sınırının, sözkonusu mala olan taleple sınırlanacağını belirtmiştir (Smith, U.Z., s.61).

Bu vesile ile üzerinde durulması gereken soru, Smith'in yukarıda açıkladığımız "doğal fiat" ile ilgili görüşlerinin emek-kıymet teorisi yönünden ne önem taşıdığıdır. Smith, kitabının hiçbir yerinde kapital sahibinin kâr geliri elde etmeye ve toprak sahibinin de rant geliri elde etmeye hakkı olduğunu

(6) Stigler, Smith'in "rekabet"in varlığı için öne sürdüğü şartları şöyle tesbit etmiştir: (1) Rakipler bağımsız davranmalıdır; (2) Rakiplerin mevcut ve potansiyel sayısı, olağan üstü kazançları ortadan kaldıracak kadar çok olmalıdır; (3) Ekonomik birimler piyasa fırsatları hakkında yeterli bilgiye sahip olmalıdır; (4) Bu bilgiye uygun davranma özgürlüğü olmalıdır; (5) Kaynakların, sahiplerinin istediği yönde ve miktarda akışını sağlamaya yeterli bir zaman süresi geçmelidir (Stigler, 1957, (iç), Rima, 1970, s.176).

reddetmemiştir. Aksine, bu gelir paylarının, toplumun "ilk ve ilkel aşaması" geride kaldıktan sonra yani, özel mülkiyet ve kapital birikimi başladıktan sonra; tamamen "doğal" olduğunu öne sürmüştür. Kıymet teorisi açısından bu görüşün anlamı, uzun dönemde kıymeti belirleyen faktörün üretim masrafı olduğudur. Ne var ki, Smith böyle bir görüşü açıkça ifade etmemiştir. kitabının hiçbir yerinde, emek-kıymet teorisinin sadece ilkel bir topluma ait olduğu açıklaması da yoktur. Böylece, Smith'in kitabında önemli bir açmaz ile karşılaşılır: kıymeti yaratan emek midir? Dolayısıyla toprak sahibi ve kapital sahibi için pay ayırmak, aslında emeğe ait olan bir gelirin sömürülmesi midir? Smith'in bu şekilde düşünmediği ve sınıf çıkarları arasında bir çatışmanın varlığına yer vermediği söylenebilir. Fakat bu görüşler bir "sınıflararası çatışma" teorisinin de kapısını açmıştır. Nitekim, az sonra bu kapıya Karl Marx gelecek ve bir malın satış gelirinden rant ve kâr adı altında iki pay daha ayrılmasının, o malın emek maliyeti ile kumanda ettiği emek arasında fark yarattığını öne sürecektir.

D. Gelir Dağılımı Teorisi

Smith gelir dağılımını, "üç büyük sosyal sınıf" diye adlandırdığı emekçi sınıfı, kapitalist sınıf ve toprak sahipleri sınıfının; ücret, kâr ve rant adı verilen gelir paylarını nasıl elde ettiklerinin incelenmesi olarak ele almış ve böylece "klasik bölüşüm teorisi"nin esaslarını belirlemiştir.

Bu yaklaşım, bugün gelir dağılımını emek, kapital, doğal kaynaklar ve teşebbüs kabiliyeti şeklinde sıralanan "üretim faktörlerinin payları" olarak ele alan teoriden farklıdır. Ayrıca, bugünkü gelir dağılımı teorisinde üzerinde durulan kıymet (fiat) ve gelir dağılımı ilişkisi, Smith tarafından önemli görülmemiştir. Smith'in gelir dağılım teorisinin, Fizyokratlardan esinlendiği , genellikle kabul edilir.

a. Ücretler

Smith'in ücretlerin nedeni ve belirleme yöntemleri üzerinde ileri sürdüğü görüşler, yukarıda da açıklandığı üzere, kendinden sonra öne sürülen "ücret teorileri"nin hemen hepsini içerecek zenginliktedir. Smith önce, özel mülkiyetin ve kapital birikiminin mevcut olmadığı "ilk ve ilkel toplum aşaması"nı ele alır. Böyle bir toplumda emeğin üretimi, emeğin doğal ödülü veya ücretidir (Smith, U.Z., s.64). Bu durumda üretimin toprak sahibiyle ve kapital sahibi ile paylaşılmasına gerek yoktur. İşçinin payı, iş bölümüne bağlı olarak artan verimlilik ölçüsünde artacaktır. Bu "ilk ve ilkel aşama" sona erdikten sonra, ücreti belirleyecek yeni teorilere gereksinme duyulacaktır.

Smith'in üzerinde ilk durduğu teori "pazarlık teorisi" (bargaining theory) dir. Ona göre, "her yerde ücret, çıkarları birbirinden farklı iki taraf arasında yapılan anlaşmaya dayanır ... Bu iki taraftan hangisinin normal koşullarda daha avantajlı durumda olduğunu ve diğer tarafı kendi şartlarını kabule zorlayacağını önceden kestirmek güç değildir" (Smith, U.Z., s.66).

İşverenin bu pazarlıkta daha avantajlı bir konumda olacağı kuşkusuz olmakla beraber, işçiye verilecek ücretin de düşürülebileceği bir minimum seviye vardır. Smith'in "geçim ücreti" (subsistence wage) adını verdiği ve işçi ile ailesinin geçimini sürdürmeye yetecek bu ücret seviyesi uzun dönemde ücretin düşeceği minimum seviyeyi gösterir. Ücretlerin, tıpkı talebi fazla olan bir malın fiatının, doğal fiatın üzerine çıkması gibi; eğer emek talebi fazla olursa, bu geçim seviyesinin üzerine çıkması mümkündür.

Emek talebi ise, Smith'e göre, "ücret fonu"nun büyüklüğüne bağlıdır. Toplumsal gelişme süreci içinde kapital "belli kişiler"in elinde birikmeye başlar. Gerekli kapitale kendisi sahip olan ve bunu kendi emeğiyle birlikte kullanan, dolayısıyla hem kâr ve hem de ücret geliri elde eden insanlar gittikçe azalır. Bunun yerine Smith'e göre: "Avrupa'nın her yerinde, her bağımsız bir işverene karşılık 20 tane ücretli çalışan ortaya çıkar ve ücret; bir tarafta, kapital sahibi olan ve işveren durumunda bulunan kişi ile diğer tarafta işçi durumunda olan kişi arasında belirlenir" (Smith, U.Z., s.66). Kapital sahibi, bu kapitali yaşamını sürdürmesi ve işletmesini devam ettirmesi için gerekenden fazla olan gelirinden sağlamıştır. "Bu nedenle, ücretle geçinenlere olan talep, zorunlu olarak, her ülkenin geliri ve kapitali arttıkça artacaktır ... Gelirde ve stokta meydana gelen artış, ulusal servetin artması demektir. Bunun içindir ki ücretiyle geçinenlere olan talep, milli servetteki artışla birlikte artar ve milli servet artmazsa o da artmaz" (Smith, U.Z. s.69).

Açıkça belli olduğu üzere Smith, emek talebinin, dolayısıyla ücret artışının temel sebebini, milli gelirin artmasında görmektedir. Smith bu görüşünü yaşadığı döneme ait bazı gözlemlerle de kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Kuzey Amerika'da ücretlerin yüksek olmasının nedeni, kısmen işgücünün az olmasından, kısmen de milli servetin hızla artmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın Çin'de ücretlerin çok düşük olmasının sebebi emeğin çok fazla olması ve ekonominin durgunluk içinde bulunmasıdır. İngiltere'de ücretler Kuzey Amerika'daki kadar yüksek olmamakla birlikte geçim seviyesinin de üstündedir. Smith ayrıca, yaz mevsiminde ücretlerin, kış mevsimine göre yüksek olmasını, yazın emek talebinin daha fazla olması ile açıklamaktadır (Smith, U.Z., s.69-72).

Smith, dünyanın çeşitli bölgelerindeki ücret farklarını incelerken, bir başka önemli konuyu yani, ücret seviyesi ile nüfus artışı arasındaki ilişkiyi de ele almıştır. Ona göre "Her canlı türü, geçimleri için mevcut araçlarla orantılı olarak çoğalır". (Smith, U.Z., s.79-80). Böylece ücretler yüksek olduğu zaman, Kuzey Amerika'da olduğu gibi, nüfus artış hızı da yüksek olur. Buna karşılık düşük ücretler, durağan bir nüfusa neden olur. Bu ilişki, daha sonra Thomas Malthus'un ünlü nüfus teorisinin konusu olacaktır. Malthus bu konuda kötümser sonuçlara vardığı halde Smith yüksek ücretlerin ayni zamanda fertlerin daha çalışkan olmasına neden olacağını ve iş bölümü ile birlikte hayat standardının yükselmesine yol açacağını öne sürmüştür.

Smith, ücretlerin uzun dönemli trendlerinin yükselme yönünde olacağına ve bunun da ekonomik ilerlemenin bir göstergesi sayılacağına inanmıştır. Çünkü ücretlerle ekonomik gelişme arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Ücretler, kapital birikimi arttıkça yükselecekleri gibi, yükselen ücretler emeğin verimini artırarak kapital birikimini hızlandıracaktır. Gerçi nüfus artışı, geçim ücretine ulaşılıncaya kadar artma eğlimindeyse de, Smith, toplumda tasarruf eğiliminin, israf eğilimine oranla daha yüksek olacağına ve dolayısıyla kapital birikiminin artacağına ve işçilerin hayat standardının yükseleceğine inanmıştır. Smith'e göre stokun geliri olan kâr ile ücretler arasında zıt yönlü bir ilişki vardır. Ücretler artarsa kârlar düşer, ücretler azalırsa kârlar artar: "Stok artışı ücretlerin yükselmesine ve kârların azalmasına neden olur. Bir çok zengin tüccarın stoğu ayni ticarete yönelirse aralarındaki rekabet kâr oranını azaltır" (Smith, U.Z., s.341). Hem ücretin ve hem de kârın ortalama seviyesi ise kapital birikimi tarafından belirlenir.

b. Kâr ve Faiz

Bir fert ancak, günlük, gereksinmelerinden fazla bir gelir elde ettiği zaman, bir kapital (stok) oluşturabilir ve bunu ek bir gelir elde etmek için kullanmayı düşünebilir. Smith, bu şekilde oluşan kapitali, "sabit kapital" ve "döner kapital" olarak ikiye ayırır, Sabit kapital; makina, araç-gereç, bina ve toprak üzerindeki ıslah düzenlemelerini kapsar ve "el değiştirmeden bir gelir veya kâr sağlar". Döner kapital ise ancak "dönerek veya sahip değiştirerek" bir gelir sağlar. Bu tür kapitalin içine; para, yiyecek stoku, hammaddeler, yarı mamul maddeler ve henüz tüketiciye satılmamış mamul maddeler girer. Bütün yararlı makinalar ve araçlar,ilk olarak döner kapitalden elde edildikleri gibi, bir gelir temin edecek hale gelmeleri de ancak döner kapital tarafından desteklenmeleri ile mümkündür.

"Bütün kapital, tasarrufun sonucudur. Kapital tasarrufla artar, israf ve kötü kullanımla azalır. Gelirinden tasarruf yapan bir kimse, bunu kapitaline ekler; veya belli sayıda üretken elin istihdamını sağlamak için kendisi kullanır, veya faiz, yani bir kâr payı karşılığında başkalarına kiralayarak onların ayni şeyi yapmalarını sağlamak için kullanır" (Smith, U.Z., s.321). Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Smith, stoktaki artışların, ücret fonu için ek kaynaklar oluşturduğunu düşünmektedir. Ücret fonun büyüklüğü yukarıda da vurgulandığı gibi,emek talebini belirler ve mevcut işgücünün büyüklüğüne, göre ortalama ücretin artış yönünde mi yoksa azalış yönünde mi değişeceğini gösterir. Stoktaki artışlar, genellikle, kâr oranlarının düşmesine ve ücret oranlarının yükselmesine neden olur; çünkü ayni üretim dalındaki karşılıklı rekabet getiri oranını azatacaktır (Smith, U.Z., s.81).

Smith, kâr seviyelerinin çok sık dalgalandığını ve bu nedenle de gerektiği biçimde, incelenemeyeceklerini söyler. Kâr seviyesinin en güvenilir ölçüsü faiz oranıdır. "Para kullanımı ile yapılabilecek iş hacmi artarsa, paranın kullanımı için önemli miktarlarda ödeme yapılacağını; yapılacak iş az olduğu zaman ise az ödeme yapılacağını bir kural olarak öne sürmek mümkündür ...

Bu nedenle faizin yükselmesi, bize kârın yükseldiğini gösteren bir işaret görevi görür" (Smith, U.Z., s.88).

Smith, faizin yasaklanmasına karşı çıkmıştır. Çünkü faizin yasaklanması, "tefecilik belasını daha da arttıracaktır" (Smith, U.Z., s.95-96). Smith, kendinden önceki yazarlar gibi, "faiz" kelimesini, ödünç verilen fonların kullanımı karşılığında yapılan bir ödeme anlamında kullanmaktadır. Smith'e göre ödünç vermenin riskini karşılayacak bir minimum faiz haddi; ayrıca yatırımcıya faizi ödedikten sonra elinde belli bir kâr kalmasını sağlayacak minimum bir kâr oranı olmalıdır. Dolayısıyla Smith, faizi brüt kârın bir parçası olarak görmekte, "net kârı" ise kapitalin bir getirisi olarak düşünmektedir. Smith, kâr oranının, sağlam güvenceye dayanan ödünçlere uygulanan faiz oranının, yaklaşık, iki misli civarında olacağını düşünmüştür (Smith, U.Z., s.97). Kapitalin kullanımında rekabet olduğunu ve kapitalin ekonominin bir kısmından öbür kısmına kolaylıkla kaydırılabilmesinin mümkün olduğunu gözlemleyen Smith, ekonominin bütün sektörlerinde ayni kâr oranının geçerli olacağını iddia etmiştir. Ayrıca, kapital birikiminin emek arzına oranla artması halinde kâr oranının düşeceğini öne sürmüştür.

c. Rant

Smith rantı, kâr ve ücretle birlikte, doğal fiatın bir parçası olarak incelediği halde, 1. kitabın sonunda rantı tekrar ele alır ve daha önceki görüşlerini terkederek, rantı, bu defa, "farklılıktan doğan" bir getiri olarak açıklar: "Rant, görüleceği üzere, malların fiatına ücret ve kârdan daha farklı bir biçimde girer. Yüksek veya düşük ücret ve kâr, yüksek ve düşük fiatların sebebleridir; yüksek veya düşük rant ise onun sonucudur. Çünkü yüksek veya düşük ücret ve kâr belli bir malı piyasaya getirebilmek için ödenmek zorundadır; Bu nedenle fiat yüksek veya düşüktür. Fakat bir malın fiatının ücret ve kârı ödemek için gerekli olandan yüksek veya alçak olması ve bu farkın çok veya az olması veya hiç olmaması, yüksek veya düşük bir rant doğmasına veya hiç rant doğmamasına neden olur" (Smith, U.Z., s.145-146).

Yiyecek malları üretiminde kullanılan toprak, "toprak sahibine bir miktar rantı devamlı olrak sağlayan" tek topraktır. Bu rantın ne kadar olacağı toprağın verimliliğine ve mevkiine bağlıdır. Sözkonusu mala yönelen talep ne kadar fazla olursa, toprak sahibi, bir monopolist olarak bu malın fiatını, ücret ve kârı ödemek için gerekli olandan daha yüksek tutacaktır. Smith'in rantı bu şekilde yani fiatı belirleyen bir unsur olarak değil aksine, fiat tarafından belirlenen bir unsur olarak açıklaması, daha sonra Ricardo tarafından öne sürülecek rant teorisinin özünü oluşturacaktır.

Smith rant ile ilgili açıklamalarını, çeşitli gelir paylarının uzun dönemdeki trendleri ile ilgili bazı gözlemlerini anlatarak ve gelir sahiplerinin toplum yönünden oynayacakları rolleri belirterek bitirir. Smith, toplumda meydana gelecek her iyileşmenin, doğrudan veya dolaylı olarak rantları yükselteceğini öne sürer. Bu sonuç, Smith'in tembel olarak nitelendirdiği toprak sahiplerinin

gayretleri sonucu değil, fakat teknik iyileştirmeler nedeniyle emek talebinde meydana gelecek azalmanın sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Toprak sahiplerinin bu konumu, sanayileşme sürecinin hızlanıp ucuz emeği ve dolayısıyla ucuz yiyecek maddelerini, ekonomik gelişme için bir önşart haline getirinceye kadar, herhangi bir ciddi eleştiriye konu olmamıştır. Smith'in eleştirisi, giriş bölümünde belirttiğimiz gibi ve orada belirtilen nedenlerle daha çok tüccar ve imalatçı üzerinde yoğunlaşmıştır.

d. Tasarruf ve Yatırım

Üretken olan ve olmayan emek ile ilgili bölümde (2. kitabın üçüncü bölümünde) Smith, kapital birikimi, tasarruf ve yatırım konuları ile de ilgili açıklamalarda bulunmuştur (Smith, U.Z., s.314 ve devamı). Gelecekteki tartışmalar açısından önem taşıdığı için bu konuları da kısaca incelemek yararlı olacaktır. Smith tasarrufların nasıl kullanıldığına büyük önem vermiştir. Tasarruflar, müsrif kişilerin lüks tüketim mallarına duydukları isteğin tatmini için kullanılır ve sabit kapital ile döner kapital miktarını arttırmak için kullanılmazsa bu ekonomik gelişmeyi engelleyecektir. Ona göre, tasarrufların bir gelir ve yeni teçhizat akımı sağlayacak şekilde kullanılması gerekir. Ancak bu düşüncesi, daha sonra öne sürdüğü şu görüşle, bir hayli geçersiz hale gelir: "Yılda ne tasarruf edilirse, ayni yıl yapılan harcama ile tüketilir, hem de yaklaşık olarak aynı zamanda (8) fakat değişik kimseler tarafından tüketilir. Zengin bir adamın bir yılda gelirinden harcadığı kısım, çoğu defa aylak konuklar ve hizmetçiler tarafından tüketilir. Bu gibi kimseler, tüketimlerinin karşılığı olarak geride hiç bir şey bırakmazlar. Zengin iş adamının, kapital olarak kullanıp kâr elde etmek amacıyla tasarruf ettiği ise, ayni şekilde ve yine ayni zamanda fakat bu defa değişik kimseler tarafından; işçiler, imalatçılar ve sanatkarlar tarafından tüketilir. Ancak bu insanlar yıllık tüketimlerinin kıymetini, üstüne bir kâr ekleyerek yeniden üretirler. Zengin adamın gelirinin parayla ödendiğini düşünelim. Eğer bu gelirin tümünü yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçları için harcarsa, bu gelir birinci gruptaki insanlar arasında dağıtılmış olacaktır. Eğer bu gelirin bir kısmını, kendisi veya başkası için, kâr elde etmek amacıyla kapital olrak kullanmak için tasarruf ederse, bu sefer yiyecek, giyecek ve barınma için yapılacak harcamalar ikinci gruptaki insanlar tarafından yapılacaktır. Tüketim ayni fakat tüketiciler farklıdır" (Smith, U.Z., s.321-322).

Smith, bu sözlerine 8 nolu bir dip not ile şu açıklamayı eklemiştir: "8) Bu paradoks, kapitale eklemelerde bulunmak için çalışan işçilerle kendileri için üretimde bulunan işçilerin gelirleri (ücretleri) arasındaki karışıklıktan doğmuştur. Gerçekten tasarruf edilen (gelir kısmı) kapitale eklenir ve bunlar tüketilmez".

Bu sözlerden çıkan anlam şudur: gelirin tasarruf için veya tüketim için kullanılması fazla fark etmez, Çünkü tasarruflar, yatırım olarak yeniden gelir akımına döner, atıl birikim (eski deyimiyle iddihar) ise sadece bunun bir istisnasını oluşturur. Ancak Smith paranın, zaman zaman insanlar tarafından bir birikim aracı olarak kullanıldığını kabul etmekle beraber, esas görevinin

bir "değişim aracı" olduğunu, bu nedenle atıl birikimin ekonominin gelir akımında önemli aksamalara neden olamayacağını düşünür.

E. Ekonomik Özgürlüğün Savunulması (Değişik Avrupa Ülkelerinin Ekonomik Gelişmesi)

Smith'in 3. kitabında çeşitli Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişmeleri ile ilgili tarihi açıklamalar, aslında 4. kitabında savunacağı "ekonomik özgürlük"e yönelen eleştirilere bir karşı eleştiri niteliğindedir. Roma İmparatorluğu'nun yıkılış döneminden başlattığı bu tarihi incelemede, Smith, bir çok ulusun ekonomik gelişmesinin, "işlerin doğal gidişine" aykırı düşen bazı politikalar nedeniyle engellendiğini savunur. Eğer kalkınmanın doğal seyrinin işlemesine imkan verilmiş olsaydı, her ulusun kapitali önce tarıma yönelecek, daha sonra imalat sanayiine, iç ticarete ve en sonunda da dış ticarete yönelecektir. Smith'e göre böyle bir yönelme, hem en kârlı ve hem de refaha en elverişli, kapital gelişme düzenini oluşturacaktır.

Bu tarihi açıklamalardan sonra, değişik politik ekonomi sistemlerinin incelenmesine geçen Smith, burada merkantilist politikaları eleştirir.

F. Merkantilizme Eleştiriler

Smith bir ulusan zenginliğini, tıpkı bir insanın zenginliği gibi sahip olunan altın miktarına göre ölçmenin yanlış olduğunu, çünkü böyle yapmakla parayla zenginliğin birbirine karıştırıldığını iddia etmiştir. Altının yurt içine akışı, hiç kuşkusuz tüccarların yararına ise de, altın madeni olmayan bir ulusun dış ticaret fazlası elde etmek suretiyle altın elde etmeye çalışması gereksiz olduğu kadar saçmadır da. Gereksizdir, çünkü, bir ulus ihtiyacı olan altını, tıpkı ihtiyacı olan ve ülkede üretilmeyen bir malı temin ettiği gibi, yani ticaret yoluyla elde edebilir. "Tam bir güvenle inanıyoruz ki, hiçbir devlet müdahalesi olmayan, özgür ticaret bize ihtiyacımız olan şarabı temin edecektir. Ayni güvenle itimat etmeliyiz ki bize satın almak veya kullanmak istediğimiz bütün altın ve gümüşü de temin edecektir ... " Altın ve gümüşün özelliği, pek çok maldan daha kolay taşınabilmesidir. Herhangi bir nedenle, kıymetli madenlere yönelik efektif talebi karşılamak mümkün olmaza, bu herhangi bir malın talebinin karşılanamaması haline oranla daha az sıkıntıya neden olacaktır. Çünkü "iyi yönetilen bir kâğıt para arzı, gereksinme duyulan değişim aracını temin eder, sadece daha az zahmetle değil ayni zamanda bazı yararlarla birlikte!". Aynı şekilde savaşları, sürdürmek için hazineler biriktirmeye gerek yoktur. Çünkü "donanmalar ve ordular, altın ve gümüşle değil, fakat tüketim maddeleriyle ayakta kalır".

Smith'e göre dış ticaret, ülkenin doğal ekonomik gelişmesiyle uyum gösteriyorsa yararlıdır. Dış ticaretin, sağlayacağı altın ve gümüş geliri, onun gerçekten önemli yönü değildir. Ticaretin esas yararı, bir ülkenin fazla ürettiği mallara pazar bulması ve pazarı genişleterek işbölümünü arttırmasıdır. Bu nedenle, çeşitli sınırlamalardan arındırılmış bir dış ticaret, ülkeler arasında

ürünlerin doğal dağılımını sağlayan bir sistemin kendiliğinden doğmasına neden olacaktır. Smith, dış ticarette korumacılığın hem yararsız olduğunu ve hem de serbest ticaret koşullarında ortaya çıkacak kaynak dağılımından daha farklı bir kaynak dağılımına neden olacağı için sakıncalı olacağını savunmuştur: "Hiçbir ticari düzenleme bir ülkenin endüstri miktarını, mevcut kapitalin elverdiğinden daha fazlasına çıkaramaz. Bu gibi düzenlemeler mevcut kapitalin bir kısmını, bu düzenlemeler olmasaydı gitmeyecek olduğu alanlara kaydırır. Bu tür yapay yönlendirmelerin toplum için daha yararlı olacağı hiçbir şekilde belli değildir".

Dış ticarette sınırlamanın yararlı olacağı iki hal sözkonusudur. Bunlardan birincisi ülke savunması için gerekli olan sanayi dallarıdır. Bu tür sanayi ürünlerinin ithalatı çeşitli yöntemlerle sınırlandırılıp, ulusal sanayiin güçlendirilmesi yoluna gidilir. İkinci durum ise vergileme konusu ile ilgilidir. Bir ithal malına, o malın yurt içinde üretilen benzeri üzerindeki vergi kadar bir vergi konulmalıdır ki her iki malın da vergiden sonraki fiatı birbirine eşit olsun.

Smith, serbest ticareti savunmakla birlikte, böyle bir sisteme hemen ve tümüyle geçilmesini istememiştir. Bu tür bir geçişin işsizliği arttırma tehlikesi olduğuna değinmiştir. Ayrıca yabancı bir ulusun milli ürünlere gümrük vergisi ve benzeri sınırlamalar getirmesi halinde buna "mukabele" de bulunulması gerektiğini belirtmiştir.

G. Ticari Toplumun Paradoksları

Smith, Locke'un siyasi liberalizmini kendi ekonomik liberalizmi ile birleştirmiş ve ticari bir toplumda özel teşebbüsün, kâr motifi altında ve hükümet sınırlamalarına karşı nisbi bir özgürlük içinde sanayi devriminin teknolojik imkanlarını kullanacağını öne sürmüştür. Ancak Smith, Ulusların Zenginliği'nde rasyonalize ettiği ticari toplumun bir çok kusurla dolu olduğunu da görmüştür.

Ulusların Zenginliği'nin Birinci Kitap'ında zenginliğin ve gelişmenin temeli olarak övülen "iş bölümü"nü, birkaç yüz sayfa sonra, Beşinci Kitap'ta yapılan işin monotonluğu ve basitliği nedeniyle işçiyi "bir insan'ın olabilmesi mümkün düzeyde aptal ve cahil" yapmakla suçlamıştır. İş bölümünün işçinin bütün zihni ve bedeni yeteneklerini yok edeceğini ve hatta ülkesini savunamayacak kadar güçsüzleştireceğini belirten Smith'e göre işçinin, "Yaptığı işteki ustalığı, entellektüel, sosyal ve moral niteliklerini kaybetme pahasına kazanılacaktır".

Toprak sahiplerinin de "diğer bütün insanlar gibi, hiç ekmeden ürün toplamayı sevdiklerini" söyleyen Smith, onların yaşadıkları kolay ve güvenli hayat nedeniyle "tembel" ve "cahil" olduklarını söyler.

İşverenler ise "her yerde ve her zaman ücretleri, mevcut seviyesinin üstüne çıkarmamak için; zımnî, fakat devamlı ve yeknesak bir anlaşma" içindedir.

Tüccarlar ve imalatçılar, "yüksek ücretlerin fiatları yükseltici ve dolayısıyla hem yurt içinde ve hem de dışında satışları azaltıcı kötü etkilerinden yakınırlar. Yüksek kârların kötü etkileri ile ilgili hiç bir şey söylemezler. Kendi kazançlarının zararlı etkileri konusunda sessizdirler. Sadece başkalarından şikayet ederler".

Smith'e göre "herhangi bir ticaret veya imalat dalında çalışan iş adamlarının çıkarı, birçok yönlerden toplumsal çıkardan farklı olduğu gibi zaman zaman tamamen terstir. Pazarı büyütmek ve rakebeti azaltmak, daima iş adamının çıkarınadır". Çünkü rekabeti azaltmakla "kendi yararlarına fakat diğer vatandaşların zararına bir garip vergi koymak imkanını elde ederler".

Smith'e göre iş adamları, "çıkarları, toplumun çıkarları ile asla ayni olmayan bir grup insandır ve genellikle toplumu aldatmak ve hatta baskı altına almak eğilimine sahiptir ve pek çok durumda da toplumu hem aldatmış ve hem de baskı altına almıştır". Yine Smith'e göre "Ayni işi yapan kişiler eğlenme ve oyun gibi nedenlerle daha pek ender olarak bir araya gelirler. Ancak bir araya geldikleri zaman aralarındaki görüşme topluma karşı bir fesat anlaşmasıyla veya fiatları yükseltmek için yapılan bir gizli planla sona erer".

Smith, "Daima diğer vatandaşlar aleyhine bir monopol oluşturmak isteyen tüccarların ve imalatçıların safsatalarına" karşı gelenlerin karşılaşacakları güçlükleri de şöyle anlatmıştır: "Bu monopolü güçlendirmek için her öneriyi destekleyen parlamento üyesi sadece ticaretten anladığı gibi bir ün kazanmakla kalmayacağını, ayni zamanda sayıları ve servetleri nedeniyle büyük bir öneme sahip kimseler arasında geniş bir popularite ve etkinlik kazanacağından emindir. Eğer, aksine, bu önerilere karşı çıkarsa ve hele onları engelleme gücüne sahipse ne en çok kabul görmüş doğruluk, ne en yüksek mevki, ne de en büyük kamu hizmeti; onu, en adi suçlamalardan ve kötülemelerden, kişisel hakaretlerden ve hatta öfkeli ve hayal kırıklığına uğramış monopolistlerin küstah küfürlerinden koruyabilir".

Ticari toplum, Smith'e göre çatlaklar ve anlaşmazlıklarla dolu olup, bu hal "özel mülkiyetin kutsal haklarını tehdit etmektedir". Smith bu durumu da şöyle açıklamıştır: "Nerede büyük mülkiyet varsa orada büyük eşitsizlik vardır. Bir tane çok zengin adam için, en az beşyüz fakir adam olmalıdır ve az kişinin zenginliği pek çok kişinin fakirliliğini öngörür. Zenginin sahip olduğu bolluk, fakirin öfkesini tahrik eder ve duyduğu istek ve kıskançlık ile zenginin mallarını ele geçirmeye sürüklenir. Bir çok yılın veya birkaç neslin emeğiyle elde edilmiş kıymetli mülkün sahibi, ancak sivil yönetimin koruması altında tek bir gece güven içinde uyuyabilir. Sürekli olarak; bilmediği, hiç tahrik etmediği, hiç teskin etmediği düşmanlar tarafından etrafı çevrilecektir ... Sivil hükümet, mülkün güvenliği için kurulmuş olduğu halde, gerçekte zenginin fakire karşı korunması veya bazı mülkleri olanların hiçbir şeyleri olmayanlara karşı korunması için kurulmuştur."

Smith'in kitabında bulunan yukarıdaki pasajlar ile diğer benzer nitelikli sözleri, onu liberalizmin ve piyasa mekanizmasının peygamberi olarak tanıyanları şaşırtacaktır. Yukarıda nakledilen bazı sözler Marx ve Veblen'in sözlerine çok benzemektedir. Bazı yazarlar Smith'in düşüncelerindeki bu paradoksu, onun hem rasyonalizmi ve hem de amprizmi; bir başka deyişle hem dedüktif ve hem de endüktif metodu birlikte kullanmış olması ile açıklanmaktadır (Spiegel, 1971, s.237).

Kanımızca Smith'in bir yandan liberalizmi öven ve bir yandan da güçlünün güçsüzü ezmesine neden olan gelişmeleri gözler önüne sermesinde bir çelişki yoktur. Smith, Ahlaki Duygular kitabında, kişi özgürlüğünün iki sınırı olduğunu ve bunlardan birinin "çevrenin onayı" diğeri de "kişinin vicdanı" olduğunu belirtmiştir. Liberal bir ekonomide iş adamlarının eleştirilen eğilimler içinde olabilmesi bu gibi kimselerin kişisel özgürlüklerini diğer kişiler aleyhine genişlettiklerini gösterir. Böyle bir eğilim "çevrenin onayı"nı kazanamayacağı gibi, objektif bir vicdani değerlemeye tabi tutulursa, kişinin kendisi tarafından da onaylanmayacaktır. Bu nedenle Smith çizdiği ahlaki çerçeve içinde tutarlı kalmayı başarmıştır.

H. Maliye: Devlet Gelir ve Giderleri

Smith, kitabının 5. ve son bölümünü maliyeye ayırmıştır. Önce "devlet harcamaları"nı "hükümdarın veya ulusun harcamaları hakkında" başlığı ile inceleyen Smith, bu harcamaları hükümdarın temel görevleri yönünden ele almıştır. Smith'e göre hükümdarın (bugünkü deyişle hükümetin) üç temel görevi vardır: "Hükümdarın ilk görevi, toplumu diğer bağımsız toplumların saldırı ve istilasından korumak olup, bu görev sadece askeri bir güç ile yerine getirilebilir" (Smith, U.Z., s.653). "Hükümdarın ikinci görevi, mümkün olduğunca toplumun her üyesini başka üyelerden gelecek adaletsizliğe ve baskıya karşı korumak veya tam bir adalet sistemi kurmak olup, toplumun ayı dönemlerinde iki son derece farklı harcamayı gerektirir" (Smith, U.Z., s.669). "Hükümdarın veya toplumun üçüncü ve son görevi, herhangi bir ferdin veya az sayıda kişinin, yaptıkları masrafı kurtaramayacakları için, kurmayı ve işletmeyi düşünmeyecekleri fakat büyük bir toplum açısından son derece yararlı olacak bazı kurumları kurmak, işletmek ve bayındırlık hizmetlerini sağlamaktır" (Smith, U.Z., s.681). Bu kurum ve hizmetlerin bir kısmı, caddeler, kanallar, limanlar, elçilikler gibi ticaret için gerekli olan kurum ve hizmetleri kapsarken, diğer bir kısmı da gençliğin ve toplumun eğitimi ile ilgili kurum ve hizmetlerdir. Okul ve üniversiteler sistemi, gençliğin eğitimi ile, din de toplumun eğitimi ile meşgul olacaktır.

Buna göre, Smith; daha sonraları "devletin klasik görevleri" diye adlandırılacak olan devlet görevlerini, savunma, adalet, bayındırlık ve kısmen de eğitim hizmetleri olarak belirlemiştir. Smith bu üç görevin en iyi ve en az masrafla nasıl gerçekleştirileceğini, günlük olaylara da değinerek, analitik olmayan bir biçimde açıklamaya çalışmıştır.

Burada üzerinde durulması gereken konu, devletin bu üç görevinin nasıl finanse edileceği konusudur. 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan "minimal devlet" yanlısı görüşler için Smith kuvvetli bir destekleyici olabilir. Çünkü Smith'e göre devlet görevleri içinde sadece savunma masrafları halktan toplanan vergilerle ödenecekti. Adalet hizmetleri yargıçların bakacakları davalardan alacakları ücretlerle karşılanacak, yerel yarar sağlayan hizmetler sadece o bölgede yaşayan kişiler tarafından ödenecek, kara yollarının yapımı için gerekli gelir o yolu kullananlardan alınacaktı. Okul ve dini eğitim masrafları da ilke itibariyle bu hizmetlerden yararlananlar tarafından ödenecek, ancak bu ödemeyi yapamayanlar için vakıf ve bağış gibi yöntemler de kullanılabilecektir. Bütün topluma yararlı kurumlar ve hizmetler de vergi gelirleri ile karşılanmalıydı (Smith, U.Z., s.767-768).

Smith, kapsamlı bir devlet teorisi oluşturmamıştır, ve devletin görevleri ile ilgili düşünceleri de, tümüyle "Bırakınız yapsınlar" felsefesine uygun olmuştur. Devletin, piyasa mekanizmasının serbest işlemesine müdahale etmemesini, merkantilist müdahalelerin pek çoğunun kaldırılmasını, mesleklere girişin tamamen serbest bırakılmasını ve rekabetin kolayca yapılabilmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca kâğıt para bankacılığının düzenlenmesi, patent ve telif haklarının korunması, tefecilikle mücadele edilmesi, ulaşım hizmetlerini sağlayacak kamu kuruluşlarının kurulması ve eğitim hizmetlerinin sağlanması gibi işleri de devletin görevleri arasında sayıyordu. Uzak bölgelerde ticaret imkanları oluşturmaya çalışan şirketlere geçici monopol yetkileri verilmesini savunan Smith'e göre, devlet işletmeciliği ancak kârlı olduğu zaman yapılmalıydı.

Devlet gelirlerini de ayrıntılı bir biçimde inceleyen Smith, "vergi ilkeleri"ni belirlemek suretiyle Maliye'ye önemli bir katkıda bulunmuştur. Gerçi vergi ilkelerini Smith'den önce ortaya koyan düşünürler olduğu (Justi, Ferguson gibi) biliniyorsa da bu ilkeleri topluca ortaya koyan Smith'dir. Smith'e göre bütün gelirlerin iki temel kaynağı vardır. Birincisi hükümdara ait mal varlığı, ikincisi de halkın geliridir. Hükümdara ait mal varlığı arazi ve stoktan oluşabilir. Stoktan kâr ve faiz geliri, araziden ise kira (rant) geliri elde edilebilir (Smith, U.Z., s.769,771). Halkın gelirinin bir kısmı da vergiler yoluyla devlete aktarılır. Smith'e göre dört vergi ilkesi vardır. Bunlar, eşitlik, belirlilik, ödeme kolaylığı ve tahsilatın ekonomik biçimde yapılmasıdır (Smith, U.Z., s.777-778).

Eşitlik ilkesi, adalete ters düşecek şekilde bir eşitlik anlamına gelmiyordu. Aksine Smith'in bununla kastettiği vergilerin, kişilerin ödeme gücüne göre ayarlanmasıydı. Ferdin ödeme gücünü de ferdin geliri belirleyecekti. Smith, bir verginin bu dört ilkeyi de ayni derecede gerçekleştiremeyeceğini düşünüyordu. Bu nedenle önceliği verginin "belirli" olması ilkesine veriyor, eşitsizliğe bir ölçüde göz yumulabileceğini söylüyordu. Çünkü vergilerin belirsiz olması, kişiyi vergiyi toplayanların merhametine terk etmek anlamına gelecektir.

5. Smith'in Etkisi

Smith'in Kitabı, özellikle özgürlüğü teşvik eden yönüyle, bütün dünyada yankılar uyandırmıştır. İngiliz Tarihçisi T.H.Buckle, Ulusların Zenginliği için "devletin gerçek ilkelerini belirlemek yönünden, tek bir kişi tarafından şimdiye kadar yapılmış en değerli katkı ve yarattığı sonuçlar bakımından şimdiye kadar yazılmış en önemli kitap" demiştir. McCulloch da "Şimdiye kadar bir başka eser tarafından yapılamamış ölçüde, uygar dünyanın yasaları ve kamu oyu üzerinde etkili olmuş ve yararlı sonuçlar yaratmıştır". derken Jean Baptiste Say şunları söylemiştir: "Adam Smith'i okuyunuz çünkü o okunmayı hak ediyor ve göreceksiniz ki ondan önce politik ekonomi diye bir şey yokmuş" diyerek Smith'i övmüştür (Seligman, 1970, s.v.).

Ulusların Zenginliği'nin yayınlanmasından on üç yıl sonra Fransız Devrimi yapıldı. Bir çok kişi Smith'in serbest ticaret doktrininin ve geçmiş dönem kurumlarına ve ekonomi politikalarına yönelttiği eleştirilerde Fransız Devrimi'nin ateşini körükleyen yıkıcı bir ruh olduğunu öne sürdü. Bu nedenle, bütün politik ekonomi ile ilgili düşünceler kuşku altında kaldı ve 18. yüzyılın son çeyreğinde bu alanda pek az yayın yapıldı. Bu dönemde İngiltere'de dikkate değer tek kitap Malthus'un kitabı idi. Bu kitap ta içinde radikalizm olarak suçlanacak hiçbir şey olmadığı için yayınlanabilmişti (Spiegel, 1971, s.257).

Fransa'da ise Smith'in düşünceleri, "Liberal Flizoflar"dan bazıları üzerinde çok etkili oldu. Condorcet, Ulusların Zenginliği'ni dikkatle incelemiş ve yazdığı notlar, kitabın Fransızca çevirisi ile birlikte yayınlanmıştır. Condorcet'nin eşi Madame de Grouchy ise Ahlaki Duygular Teorisi'ni Fransızca'ya çevirmiştir. Fransız devrimi esnasında politik ekonomiyi üniversitelerde bir ders olarak ele almak için girişimler yapılmışsa da Napolyon döneminde buna imkan bulunamamıştır. Ancak 1815'de Napolyon dönemi sona erdiğinde politik ekonomi, bir akademik disiplin olarak kabul edilebilmiştir. O yıl Athénée de Paris adlı yüksek öğrenim kurumunda "Economie Politique" bir ders olarak okutulmaya başlanmış, 1820 de Conservatoire des Arts et des Métiers, adlı teknoloji enstitüsünde bir "économie politique" profesörlüğü ihdas edilmiş, bunu da 1832'de Collége de France'da ihdas edilen kürsü takip etmiştir. Bu üç kürsüde ders vermek şerefi de Jean Baptiste Say'e verilmiştir.

Almanya'da da Smith'in etkisi kendini göstermiştir. Bu etki İngiltere ve Fransa'daki kadar çabuk ve yaygın olmasa da "Smithianismus" adı verilen bu yeni düşünce akımı Almanya'da da taraftar bulmuştur.